

Н.Махмудов, А.Рафиев, И.Йўлдошев.

Давлат тилида иш юритиш
(академик лицейлар учун дарслик)

ТОШКЕНТ – 2002.

Тил ва нутқ

1-топириқ. Матнни ўқинг. Тилнинг ижтимоий-маърифий вазифалари ифодаланган гапларни шарҳланг.

Дунёга келган ҳар бир бола ҳақиқий инсон бўлиб етишиши учун жуда кўп нарсаларни билиши керак.

У ўзига керакли билимни кўриб, эшитиб ва ўқиб ўрганади. Эшитиб ва ўқиб ўрганиш тил воситасида амалга ошади ва унинг имконияти чексиздир. Агар тил бўлмай, ҳар бир кишининг тириклиги унинг ўз тажрибасига асосланган бўлса эди, инсон шу кунгача ҳайвон қандай яшаса, шундай яшаган ва бугунги моддий, маънавий тараққиётга эришмаган бўларди.

Тилнинг бирлиги, маърифий аҳамияти шундан иборатки, тил туфайли жамият аъзоларининг ҳар бирида ҳосил бўлган билим оммалашиб, унинг кўпчилик томонидан ривожлантирилишига имкон туқилади. Шунингдек, уни давом эттиради.

Тил илм олишда замон ва макон Қовини ўртадан кўтаради. У туфайли энг қадимги маълумотларга эга бўламиз, ҳатто келгусига оид маълумотларни ҳам оламиз. Тил туфайли сезги аъзолари билан билиб бўлмайдиган нарсаларни ҳам ўрганамиз. Кўриниши, шакли бир нарсаларнинг акси онгимизга ўрнашиши мумкин, лекин шаклсиз нарсаларни биз фақат сўз шаклида ўзлаштирамиз. Худди шунингдек, мавжудотнинг кўринмас ички жиҳатларини ҳам сўз шаклида ўзлаштирамиз ва тил воситаси билан ўзгаларга тушунтирамиз.

Тилнинг ўрганиш ва ўргатишни осонлаштирадиган яна бир жиҳати шундаки, у умумлаштириш хусусиятига эга. Сўз ёрдамида биз мавжудотни ўрганиб, умумий тушунчалар ҳосил қиламиз ва бу тушунчалар мавжудотнинг умумий хоссаларини ўрганишга, ҳатто уларнинг ҳақиқатини идрок этишга имконият туқдиради.

(А.Рустамов. «Сўз хусусида сўз» китобидан)

2 – топириқ. Матн асосида қуйидаги саволларга жавоб беринг.

1. Тил ижтимоий ҳодиса сифатида жамият тараққиётида қандай ўрин тутади?

2. Тил ва маданият тушунчалари ўртасидаги боқлиқлик нимадан иборат?
3. «Тил робитаи воситаи оламиёндур» (Аваз оғтар) жумласини изоҳланг.
4. Билим эгаллашда тил қандай вазифани бажаради?
5. Фикрлаш билан сўзлаш ўртасидаги боқлиқлик ва фарқни тушунтиринг.

1-машиқ. Гапларни кўчириб, ажратилган сўзларнинг маъносини изоҳланг.

1. Ҳар бир миллатнинг тили икки хил ижтимоий вазифани бажаради: бир томондан, жамият аъзолари орасида ўзаро алоқа учун хизмат қилиб, уларни бирлаштиради, иккинчи томондан, бир миллатни бошқасидан ажралиб туришини таъминлайди. 2. Ҳар бир миллатнинг дунёда борлигин кўрсатадурган ойинаи ҳаёти тил ва адабиётидир, Миллий тилни йўқотмак миллатнинг руҳини йўқотмакдур. (А.Авлоний). 3. Тилдаги ҳар бир сўз, унинг ҳар бир шакли инсон тафаккури ва туйқусининг натижасидир, ўша тафаккур ва туйқулар орқали сўз ёрдамида мамлакат табиати ва халқ тарихи ифода этилган. (К.Д.Ушинский).
4. Ки ҳар нени билмиш одамизот, Тафаккур бирла қилмиш одамизот. (Алишер Навоий).
5. Ким равшан фикрласа, у равшан баён этади. (Н.Буало)
6. Тил фикрни яратувчи органдир. Ақлий фаолият ва тил яхлит бутунликни ташкил этади. (В. фон, Гумбольдт). 7. Сўзлаш қобилияти ҳодисалар ичига киришнинг ягона ва бебаҳо воситасидир. (Л.Н.Толстой).

Билиб олинг.

Инсон фаолиятида тил борлиқни билиш ва фикр алмашиш воситаси вазифасини бажаради. Тил воситасида инсоният томонидан жамғарилган билимлар қайд этилади, сақланади ва авлоддан-авлодга етказилади. Тил миллат руҳининг кўзгусидир. Тилда миллатнинг бор-йўғи, ўй-фикри, дунёқараши, орзу-умидлари, Ватани, ҳис-туйғулари гавдаланади. Тилдаги ҳар бир сўз, унинг ҳар бир шакли инсон тафаккури ва туйғусининг натижасидир.

Тил яхлит бир тизим сифатидагина ижтимоий вазифани бажара олади. Тилнинг асосий бирликлари: товуш, сўз, қўшимча, гаплар орқали грамматик жиҳатдан, оҳанг воситасида ва мантиқан ўзаро боғланишда борлиқ ҳақидаги ҳукмларни ифодалайди, ниманидир тасдиқлайди ёки инкор қилади.

Тил инсоният томонидан яратилган, унга хизмат қиладиган ва ҳар қайси миллатнинг ижтимоий-маданий тараққиётига мос тарзда ривожланиб борадиган ижтимоий ҳодисадир.

3-топириқ. Алишер Навоийнинг тил, сўз ҳақидаги ҳикматларини дафтарингизга кўчириб, уларнинг мазмунини ўз сўзларингиз билан изоҳланг ва ҳикматларни ёд олинг.

2-машқ. Матнни ўқиб, ажратилган сўзлар иштирокида матн мазмунига мос мустақил гаплар тузинг.

Кишилар бир-бирлари билан тил орқали ўзаро муносабатда бўладилар, бир-бирларига фикр ва истакларини етказадилар. Алишер Навоий тилнинг фақат инсонларга хос ҳодиса эканлигини таъкидлаб, «инсонни сўз айлади жудо ҳайвондин, Билким гуҳари шарифроқ йўқ ондин» деганлар.

Тафаккур ва тил бир-бири билан чамбарчас боғлиқ бўлган ижтимоий ҳодисалардир. Инсон нутқи бўлмаса, тил воситалари бўлмаса фикрлаш ҳам бўлмайди. Тафаккур бўлмаса, тил, нутқнинг ҳам бўлиши мумкин эмас. Тафаккур ва тил бир-бирисиз мавжуд бўлмаса ҳам, улар айнан бир хил ҳодиса эмас. Тафаккур ботиний оламнинг инсон миясида умумлашган, тил билан ифодаланадиган инъикосидир. Тил эса фикрни ифодалаш усули, уни қайд этиш ва бошқа кишиларга, авлодларга етказиш воситасидир. Бошқача айтганда, тил тафаккурнинг борлиқ шакли бўлса, тафаккур тилнинг мазмунидир.

Тил миллий маданиятнинг шакли сифатида тафаккурнинг ҳаракати, унинг фаолияти натижасида яратилган маънавий бойликларни замон ва маконда абадийлаштиради: Улар доимо бир-бирини тақозо қилади, бир-бирининг яшашига ва ривожланишига ёрдам беради.

4-топириқ. Тилнинг билиш жараёнидаги ўрни ҳақида ижодий баён ёзинг. Ёзма ишингизда қуйидаги фикрлардан фойдаланинг:

- Инсоннинг борлиқни англаш, яшаш ва ишлаш жараёнида пайдо бўлувчи нарса, воқеа-ҳодисаларни акс эттирувчи барча тушунча ва тасаввурлари тилда ўз ифодасини топади.
- Сўз билан тушунча ўртасидаги бирлик тафаккур жараёнининг ўзига хос ва ижтимоий-тарихий онг маҳсулидир.
- Тушунча борлиқни англаш, акс эттиришнинг шундай шаклики, у нарса ҳақида, унинг хоссалари ҳақида маълумот бериб ҳамма вақт сўзда ифодаланади.
- Инсон тафаккури унинг тили билан бирга такомиллашиб боради.

Эсда тутинг.

Тафаккур фақат инсонларга хос бўлган меҳнат ва нутқ фаолияти билан боғлиқ ҳолда мавжуддир. Инсон тафаккури нутқ билан маҳкам боғланган ҳолда юзага чиқади ва унинг натижалари тилда қайд қилинади. Демак, тафаккур жараёнининг натижаси ҳамيشа бирон-бир фикрдан иборат бўлиб, бу фикр тушунча, ҳукм, хулоса тарзида фақат тил воситасида намоён бўлади. Тил тафаккур билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, фикрни реаллаштирадиган, кишиларнинг фикр алмашишларини таъминлаб берувчи қуролдир.

3-машқ. Гапларни кўчиринг. Миллат, тил, она тили тўғрисидаги гапларнинг мазмунини изоҳланг.

1. Нечунки ҳар бир инсоннинг жонидан азиз нарса дин ва миллатидир. Ул дин ва миллатнинг муҳофазати ҳам ҳар афрод инсонга вожибдур. Они (миллатни) муҳофазати она тилининг муҳофазати билан бўлур. Ҳачонки бир миллат тилини йўқотса, у муқаддас динини ва миллатини ҳам йўқотур (Ашурали Зоҳирий). 2. Ҳар бир миллатнинг дунёда борлиғин кўрсатадурган ойинаи ҳаёти тил ва адабиётидур. Миллий тилни йўқотмак миллатнинг руҳини йўқотмакдур (Абдулла Авлоний). 3. Боболардан бизга мерос эзгу тил, Авлодларга хазинаи бебаҳо (Миртемир). 4. Тил миллатнинг биринчи ҳақидир. Шу ҳақ ўқситилган бўлса, демак, миллат ўзини ўзи ўқситиб келгандир (И.Ҷофуров). 5. Ёз ватанинга бўлган чинакам

муҳаббатингни ўз тилиннга бўлган муҳаббатингсиз тасаввур этиш мумкин эмас (К.Г.Паустовский).

5-топширқ. Матнни ўқинг. Уни ўзбек тилининг тараққиёти ҳақида билганларингиз билан тўлдириб шарҳланг.

Ўзбекистон Республикасининг «Давлат тили ҳақида»ги Ёонуни 1989 йили 21 октябрда қабул қилинди.

Мустақиллик шарофати билан ўзбек тили – давлат тилига эътибор кучайди, она тилимизнинг ижтимоий маъна кенгайди. Ўзбек тилининг тараққиёти ва истиқболи тўғрисида Қамхўрлик қилиниб, бир қанча қарорлар қабул қилинди. 1995 йилнинг 21 декабрида Ўзбекистон Республикасининг янги таҳрирдаги «Давлат тили ҳақида» ги Ёонуни эълон қилинди. Бу қонун 24 моддадан иборат бўлиб, унинг биринчи моддасида асосий қонунимиз бўлган конституциямизнинг тўртинчи моддасида ёзилганидек «Ўзбекистон Республикасининг давлат тили ўзбек тилидир», деб ёзиб қўйилган.

Ўзбек тилида тўқри, ифодали сўзлаш ва ёзиш, она тилимизнинг софлиги ва бойлиги тўқрисида тинмай Қамхўрлик қилиш, унинг истеъмом доирасини кенгайтириб бериш давлатимиз фуқароларининг бурчи саналади. Хусусан, ҳар бир ёш, ўқувчи ва талаба она тилидаги сўз бойлигини ошириш ҳамда тил имкониятларидан ўринли фойдаланишга доимо ҳаракат қилиши фойдалидир. Сўз фикрнинг кўролидир, киши қанчалик кўп сўз билса унинг фикрлаш доираси, дунёқараши ҳам шунчалик кенг бўлади.

6-топшириқ. Тил тўғрисидаги мақол ва ҳикматларни ёзинг. Уларнинг маъносини изоҳлаш асосида «Тилга эътибор - элга эътибор» мавзусида ижодий баён ёзинг.

4-машқ. Гапларни ўқинг, сўнг тил ва ёзув тараққиёти нуқтаи назаридан тартиб билан кўчиринг.

1. VIII асрда ʻрта Осиёда ислом дини билан бирга араб ёзуви ҳам тарқалди. Ўзбек халқи бу ёзувдаги 28 ҳарфга яна қўшимча тўртта ҳарф киритиб, ўз тилига мослаштирди. 2. 1940 йил 8 майда Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг қарори билан кирилл ёзувиغا асосланган янги ўзбек алифбоси қабул қилинди. Ушбу алифбо асосида «Ўзбек тилининг асосий имло қоидалари» 1956 йил 4 апрелда тасдиқланган эди. 3. 1993 йил 2 сентябрда «Лотин ёзувиغا асосланган ўзбек алифбосини жорий этиш тўғрисида» Ёонун қабул қилиниши мустақил

Ватанимизнинг маънавий-маданий ҳаётида жаҳоншумул аҳамият касб этди. Янги алифбога киритилган ўзгаришлар асосида «Ўзбек тилининг асосий имло қоидалари» ишлаб чиқилди ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан 1995 йил 24 августда тасдиқланди. 4. Ўзбек ёзуви, дастлаб, 1929 йилда лотин графикасига асосланган алифбога кўчирилди. 5. Туркий халқларнинг кўплаб қийматли ёдгорликлари қадимги турк ва уйғур ёзувларида битилган. Ўрхун-Энасой ёзуви ҳарф (товуш) ёзувининг анча мукаммал шакли бўлиб, ҳар бир товуш учун махсус шакл қўлланган. 6. Ўрта Осиё халқлари энг қадимдан ўз ёзув маданиятларига эга бўлганлар, ҳарф (товуш) ёзувининг энг қадимги шакллари ҳисобланган сўғд ва хоразмий ёзувларидан фойдаланганлар. Бу ёзувлар оромий алифбоси асосида юзага келган.

Эсда тутинг.

Ўрта Осиёда қуйидаги фонографик ёзув турларидан фойдаланилган:

- оромий ёзуви (милoddan олдинги III - I асрларда)
- сўғд ёзуви (эрамизнинг I - VI асрларида)
- хоразм ёзуви (II - III асрларда)
- ўрхун-энасой ёзуви (V - VIII асрларда)
- уйғур алифбоси (VI - VII асрлардан XII асргача)
- араб алифбоси (VII - VIII асрлардан 1929 йилгача)
- лотинлаштирилган ўзбек алифбоси (1929 - 1940 йилларда)
- рус-кирилл ёзувидаги ўзбек алифбоси (1940 йилдан)
- лотин ёзуви асосидаги ўзбек алифбоси (1996 йил сентябридан)

7-топшириқ.

А) араб ва кирилл ёзуви асосидаги ўзбек алифболарига миллий тилимизнинг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда киритилган қўшимча ҳарфларни тавсифланг.

Б) ўзбек тилининг расмий тил сифатида амал қилиши тарихи тўғрисида ривоя матни тузинг.

Ёзма нутқ саводхонлиги ва нутқ маданияти асослари

8-топшириқ. Матнни ўқинг ва ёзма нутқнинг моҳиятини очувчи сўз, атамаларни аниқлаб, маъноларини изоҳланг.

Тилнинг ижтимоий вазифаси нутқий фаолиятда, яъни нутқ сифатида кишилар ўртасида алоқа, фикрлашиш, сўзлашишни амалга оширишда яққол кўринади. Нутқ фаолияти кишиларнинг бир-бирларига тушунарли бўлган тил воситасида ўзаро фикр алмашишлари, нутқий алоқага киришишларидир. Бу жараён икки шаклда амалга ошади; оғзаки тарзда ва ёзма тарзда.

Ёзма нутқ оғзаки нутқдан сўнг ёзув таъсирида пайдо бўлган бўлиб, адабий тилнинг имловий, пунктуацион, услубий қонун-қоидаларига бўйсунувчи график шаклдаги нутқдир. Ёзма нутқнинг мазмуний бўлаклари, гаплар, уларнинг қисмлари турли хил тиниш белгилари орқали ажратиб кўрсатилади. Ёзма нутқ оғзаки нутқ каби кишилар ўртасидаги бевосита алоқа воситаси эмас, у бошқа жойда ва замонда (келгуси даврда) яшовчи кишилар билан алоқа боғлаш воситасидир. Ёзма манбалар орқали биз ўтмиш тарихимизни ўрганамиз ва бундан келажак авлод фойдаланишини таъминлаймиз.

Ёзма нутқ доирасига илмий нутқ, бадий нутқ, шунингдек, ҳужжатлар, оммавий ахборот воситалари учун тузилган ёзма матнлар киради. Ёзма нутқ саводхонлиги ҳар бир кишидан фикр-қарашларини тилнинг имловий-грамматик қоидаларига, адабий тил меъёрларига риоя қилган тарзда ифодалашни талаб қилади.

5-машқ. Гапларни ўқинг. Ёзма нутққа хос атамаларни кўчириб ёзинг ва лугавий маъноларини изоҳланг.

1. Ёзма адабий тилнинг маданийлиги, адабий меъёрлари алифбо ва имло қоидаларининг мукамал ва пухталигига ҳам боғлиқ. 2. Ёзма матннинг мазмуни, маъно қирралари, синтактик ва грамматик муносабатларини аниқлашда тиниш белгилари муҳим ўрин тутди. 3. Мустақим Мирзаев фидойи тилшунос сифатида ҳар куни икки-уч соатлик иш вақтларини газета ва журналлар тилини ўрганиш, улардаги адабий меъёр бузилишларини аниқлаш, бундай хатоларни гуруҳлаш ва бартараф этиш чоралари бўйича тавсия ёзишга сарфлар, бу ишдан ҳеч

эринмас эдилар. 4. Нутқ маданиятининг савияси тилнинг талаффуз ва имло, грамматик, лексик ва услубий меъёрларидан тўқри фойдалана билиш даражаси билан белгиланади. 5. Фикрдаги кусур сўздаги хатоларни вужудга келтиради, сўздаги кемтиклар эса ишдаги хатоларни келтириб чиқади (Д.Писарев). 6. Ёалам - энг яхши муаллим, қаламдан чиққан нутқ ҳозиргина ўйланганидан кўп яхшироқдир. (Цицерон). 7. Дарёдаги гавҳар ўз жилвасини гаввос туфайли намойиш қилганидай, тил ҳам ўз қудрати ва нафосатини нутқ аҳли воситасида зуҳур этади. (Алишер Навоий).

Эсда тутинг.

Тўғри ёзиш қоидалари тилшунослар томонидан тузилади ва жамоатчилик муҳокамасидан ўтказилади. Имло қоидалари ҳукумат томонидан тасдиқланади. Кишилар ўзаро ёзишмаларида, расмий иш юритишда, таълим жараёнида маданий-маърифий фаолиятда тилнинг имло қоидаларига амал қилишга мажбурдирлар.

Сўз ва қўшимчаларнинг ёзилиши маълум бир қоидаларга асосланмаса, ёзувда ҳар хиллик юзага чиқади, натижада бир-бирини тушуниш имконияти йўқолади. Шунинг учун ҳам ўзбек тилининг имло қоидаларини ҳар бир бўлими бўйича пухта ўзлаштириш лозим. 1995 йилнинг 24 августида тасдиқланган «Ўзбек тилининг асосий имло қоидалари»да «Ҳарфлар имлоси», «Асос ва қўшимчалар имлоси», «Ўўшиб ёзиш», «Чизиқча билан ёзиш», «Ажратиб ёзиш», «Бош ҳарфлар имлоси» ва «Кўчириш қоидалари» номли бўлимлар бор.

9-топшириқ. Ёзма нутқ саводхонлигига эришиш хусусидаги ўз фикр мулоҳазаларингизни баён этиб матн яратинг.

10-топшириқ. Матнни ўқинг, нутқ маданиятига оид гапларни шарҳланг.

«Эй фарзанд, агар сен ҳар қандай нотик бўлсанг ҳам ўзингни билганлардан пастроқ тутгин, токи, сўз билимдонлиги вақтида бекор бўлиб қолмагайсан...»

Одамлар тўрт хил бўлганидек, сўз ҳам тўрт хил бўлмай: бири билинмайтурғон ва айтилмайтурғон, яъни айтишга заруратсиз бўлган сўзлар; иккинчиси, айтилатурғон ва билинатурғон; бундай сўзларга ибратомуз ва айтса бўладиган сўзларни киритиш мумкин. Масалан: одоб-ахлоқ, насиҳат тарзида айтилган сўзлар; учинчиси, ҳам билинатурғон ва ҳам билишга заруратсиз, аммо айтса бўлатурғон; тўртинчиси, билинатурғон ва айтилмайтурғон.

Аммо айтилмайтурғон ва билинмайтурғон ундай сўздурки, ... дунёнинг салоҳи унга боғлиқдир. Ул сўздин айтгувчига ҳам, эшитгувчига ҳам кўп наф етар...

Кишининг мартабасини сўзи билан билурлар, аммо сўзнинг мартабасини киши билан билмаслар, чунки ҳар кишининг аҳволи ундан чиқадиган сўзнинг остига яширингандир, яъни бир сўзни бир ибора билан айтилса, эшитган одамнинг кўнгли ундан хижолат тортгай ва яна ўша сўзни бир ибора билан айтса, эшитган одамнинг жони ундан роҳатланади.

(Кайковус, «Ўобуснома»дан)

Билиб олинг.

Тилнинг мавжуд барча воситалари ва улар имкониятларидан мақсадга мувофиқ тарзда ўринли, унумли фойдаланилган ҳолда тузилган нутқ маданий нутқдир. Нутқ маданияти эса ана шу тилни - алоқа-аралашув қуролини ишлатишга бўлган муносабатдир. Бу ноёб қуролни ишлатишга бўлган муносабат қанчалик ёмон бўлса, уни ишлатишга қанчалик бефарқлик билан қаралса, нутқнинг маданийлик даражаси ҳам шунчалик паст бўлади ва аксинча, муносабат қанчалик юқори бўлса, нутқ ҳам, ҳосила ҳам шунчалик маданий бўлади.

Сўзловчи ёки ёзувчида тил имкониятларига муносабат, унинг ишлатилишидаги бошқа омиллар: тафаккур, онг, борлик, турли вазият ва ҳолатлар, мақсадга бўлган муносабат қанчалик юқори савияда бўлса, нутқ маданияти ҳам юқори савияда бўлади ва акс ҳолда, нутқ маданияти ҳам паст савияда бўлади.

Нутқ маданияти тилни, унинг қонун-қоидаларини онгли идрок этиш, аниқ, равшан, ифодали нутқ туза олиш маҳорати, тилнинг ифодавий воситаларидан мазмун ва услубга кўра, нутқий вазиятга қараб, ўринли фойдалана билишдир.

7-машқ. Нутқ одоби ҳақида шеърый мисраларни ўқинг, маъносини ўз сўзларингиз билан ёзинг. Ажратилган сўзларнинг маъносини изоҳланг.

Сўзни кўп сўзламай, сизлаб айт, оз-оз,

Туман сўз тугунин шу бир сўзда ёз.

Киши сўз туфайли бўлади малик,

Ортиқ сўз бу бошни этади эгик.

(Юсуф Хос Ҳожиб)

Ўчуктурма эрни тилин, бил, бу тил

Башақ-турса, бутмас, бутар ўқ боши.

Неким келса эрга тилитин келур,

Бу тилтин ким эзгу, ким оқир бўлур.

(Аҳмад Югнакий)

Сўзчи холин боқма, боқ сўз холини,

Кўрма кам дер ани, кўргилким, не дер.

Ким оз деди нуқта айшу ком ўлди анга,

Сўз қондасида интизом ўлди анга.

Ҳар кимки чучук сўз элга изҳор айлар,

Ҳар нечаки ағёр дурур ёр айлар.

Сўз қатиғи эл кўнглиға озор айлар,

Юмшоғи кўнгулларни гирифтор айлар.

(Алишер Навоий)

Бор сўзни сўз санаб тебранмасин тил,

Кўриб, ўйлаб сўзла керагини бил.

(Сўфи Оллоёр)

10-топшириқ. Матнни ўқинг, сўнг адибнинг нутқ маданияти ҳақидаги фикрларини шарҳлаб, ижодий баён ёзинг.

Хар бир миллатнинг дунёда борлигин кўрсатадурган ойинаи ҳаёти тил ва адабиётидур. Миллий тилни йўқотмак миллатнинг руҳини йўқотмакдур... Зиғир ёғи солуб, мошкичири каби килуб, аралаш-куралаш қилмак тилнинг руҳини бузадур. Боболаримизга етушғон ва яраган муқаддас тил ва адабиёт бизга ҳеч камлик қилмас...

Умумий миллий тилни сақламак ила баробар хусусий оғиз орасидаги тилни ҳам сақламак лозимдур. Чунки сўз инсоннинг даража ва камолини, илм ва фазлини ўлчаб кўрсатадурган тарозусидир. Ақл соҳиблари кишининг дилидаги фикр ва ниятини, илм ва қувватини, қадр ва қийматини сўзлаган сўздан билурлар. «Ўуруқ сўз қулоққа ёқмас», - демишлар.

Агар сўз ақл ва ҳикматга мувофиқ бўлуб, ўзига ёки эшитувчига бир фойда чиқарадурган бўлмаса, асарлари орасида ғўнғуллаб юрган қовоқари каби қуруқ ғўнғулламоқ фақат бош оғриғидан бошқа бир нарса эмасдур. Бошимизга келадурган қаттиғ кулфатларнинг кўпи юмшоқ тилимиздан келадур. Шунинг учун: «Кўп ўйла, оз сўйла», - демишлар.

Тилларнинг энг яхшиси сўзга уста тил, сўзларнинг энг яхшиси билиб, охирини ўйлаб сўйланган сўздур. (А.Авлоний. «Туркий гулистон ёхуд ахлоқ»дан).

11-топшириқ. Нутқ одоби тўғрисида айтилган ҳикмат ва мақолларни дафтарингизга ёзинг ҳамда охирги иккитасининг маъносини изоҳлаб беринг.

12-топшириқ. Алишер Навоийнинг «Муҳокамат ул-лугатайн» асарида таърифланган 100та феълдан ҳозирги тилимизда маъносини йўқотмаган бешта сўзни танлаб гаплар тузинг. Бу феълларни адиб кўрсатган маънолари билан қиёсланг ва фарқларини тушунтиринг.

Эсда тутинг:

Аждодларимиз қадимдан тўғри, таъсирчан, чиройли гапиришга интилиш ва уларни одатга айлантиришга маърифий-ахлоқий талаб сифатида қараб келганлар. Сўзни қадрлаш, яхши сўзлай олиш, сўзлаганда ўйлаб, тушуниб гапириш, чин сўзлаш, тилни тийиш, суҳбат сирларини сақлаш, эзма ва вайсақи бўлмаслик кабиларга амал қилиш нутқ одобининг асосий талаблари ҳисобланган. Нутқий муомаладаги бу одатлар халқимизнинг мангу анъанаси сифатида яшаб ва такомиллашиб келмоқда.

Нутқ маданиятини эгаллаш биринчи галда ҳозирги ўзбек тили ва унинг мавжуд ифода воситаларини пухта ўзлаштириш, адабий тил меъёрларига тўлиқ амал қилиш каби лисоний омилларга, иккинчидан, сўзлашганда муайян ахлоқ-одоб меъёрларига риоя этиш, ўз ва ўзгалар гапига эътиборли бўлиш, ўринли сўзлаш, тинглаш, суҳбатлашиш, мунозара маданиятини билиш каби ижтимоий-руҳий омилларга боғлиқдир.

Нутқнинг услубий шакллари

11-топшириқ. Матн парчаларини ўқиб, уларнинг қайси нутқ услубига хослигини аниқланг. Ҳар бир матннинг услубий ўзига хослигини асослаб беринг.

1. 7-модда. Давлат тили расмий амал қиладиган доираларда ўзбек адабий тилининг амалдаги илмий қоидалари ва нормаларига риоя этилади.

Давлат ўзбек тилининг бойитилиши ва такомиллаштирилишини таъминлайди, шу жумладан, унга ҳамма эътироф қилган илмий-техникавий ва ижтимоий-сиёсий атамаларни жорий этиш ҳисобига таъминлайди.

Янги илмий асосланган атамалар жамоатчилик муҳокамасидан кейин ва Олий Мажлис тегишли қўмитасининг розилиги билан ўзбек тилига жорий этилади.

(«Ўзбекистон Республикасининг Давлат

тили ҳақидаги қонуни»дан)

Нотиклик қадимда Шарқда жуда катта ижтимоий-сиёсий мавқега эга бўлиб, умумдавлат аҳамиятига молик иш ҳисобланган. У бир неча турга ажратилган;

1. Илмий-сиёсий маъруза

2. Баҳс-мунозарали нутқ.
3. Тарғиб ва ташвиқ қилиш руҳидаги нутқ
4. Марсия нутқи.
5. Табрик нутқи ва бошқалар.

Нотиклик санъати қадимда воизлик санъати деб юритилган. «Ҷомуси усмоний» номли луғатда ваъз - «Кишиларнинг қалбини юмшатадиган панд-насихатдир», дея таърифланади. Ҳақиқатан ҳам, воиз ҳар бир сўзга чиқишда маълум бир ғояни илгари суришни мақсад қилиб олади.

Билиб олинг:

Тил бирликлари ва материалдан фикрни ифодалаш мақсадида фойдаланиш жараёни нутқ саналади. Ҳаётнинг турли соҳалари, турлича нутқ вазиятларида тилдаги лексик, фразеологик, фонетик ва грамматик воситаларни танлаш ва улардан фойдаланиш усуллари ҳам ҳар хил бўлади. Шунга кўра, нутқнинг қуйидаги услублари ўзаро фарқланади: сўзлашув услуби, расмий – идоравий услуб, илмий услуб, публицистик услуб ва бадиий услуб.

8-мишқ. Гапларни услубий шаклига кўра, гуруҳларга ажратиб кўчиринг. Нуқталар ўрнига нутқ услубига хос сўз ёки феъл шаклини қўйинг.

1. Мен бу гапни фақат таржима важдан айтаётган... йўқ. Ёзувчи ўз она тилиси устига ўз замонасининг бой, маданий тилини билмасдан қанот боғламайди. Бунинг мисолини адабиётимиз тарихида, ҳозирги адабиётимизда ... кўриши... мумкин. 2. Булардан биринчи..., нутқ маданияти соҳасининг вазифаси тил ва нутқдаги нуқсон ва камчиликларни аниқ..., тўп..., уни ўрган... ва бартараф этишдан иборат..., дейилган нуқтаи назар. 3. Ўша «масала»нг ўрнига тушса, дашном...га қалқон бўлиши, ловилла... асабларга сув пуркаб, сени ортикча, дилсиёҳликлар... асраши ҳам мумкин! (Ў.Усмонов). 4. Мен, Расулов Анвар, «Энг яхши китобхон» кўрик-танловини ўтказиш . . . лицейимиз кутубхонасидан 10 (ўн)та бадиий китоб ол... . 5. Ахир, талаба жамиятнинг олди қатлами саналади-... . Шунини ... керакда «ўқиб укмаса бекор»

12-топириқ. Ёқиган бадиий асарингиз, сеvimли газета ёки журналингиз ва кўлингиздаги бирор дарсликдан биттадан ихчам матн танланг. Уларни ўзаро қиёслаб, тил хусусиятларига кўра фарқли жиҳатларини тушунтиринг.

13-топириқ. Шеърни ифодали ўқинг. Унинг мазмуни асосида бадиий услубнинг назм шаклида ва расмий услубнинг тақриз шаклида матнлар тузинг. Улардаги ўхшаш ва фарқли тил хусусиятларини изоҳланг.

Тилла балиқча

Тухумдан чиқди-ю, келтириб уни

Шу лойқа ҳовузга томон отдилар.

Ташландиқ ушоқ еб ўтади куни,

Хору хас, хазонлар устин ёптилар.

Дунёда кўргани шу тор ҳовузча

Ва мудроқ толларнинг аччиқ хазони.

Менга алам қилар, тилла балиқча

Бир кўлмак ҳовуз деб билар дунёни ...

(Абдулла Орипов)

Билиб олинг:

Расмий-идоравий нутқ услуби жамиятдаги ижтимоий, ҳуқуқий муносабатлар, давлат ва давлатлараро расмий, сиёсий-иқтисодий, маданий алоқалар учун хизмат қилувчи услубдир. Бу услуб ҳужжатчилик характери билан ажралиб туради. Шунга кўра, ёзма нутқнинг хизматга доир бу тури давлат қонунлари, актлар, фармонлар, баёноتلар, шартномалар, идора ҳужжатлари, эълонлар ва бошқа расмий ёзишмалар услуби ҳисобланади. Расмий услуб тилининг асосий хусусияти аниқлик ва ихчамликдир, унда муайян нутқий қолиплар, касб-ҳунар сўзлари, атамалар, тайёр

синтактик қурилмалар кенг қўлланиб, нутқнинг аниқ ва равшан ифодаланишини таъминлайди. Тайёр нутқ қурилмалари (шу асосда; шунга кўра; маълум қиламизки; ...ни эътиборга олиб; ...га кўра; ...биз, қуйида имзо чекувчилар, ...га асосан (мувофиқ); ...учун, ...дан келиб чиқиб; ...шарти билан; ...берилсин, ...тақдирлансин каби) ҳужжат матнининг дарак-хикоя характерида бўлишини, сўзларнинг бир маънода ишлатилишини, бадий-тасвирий воситаларнинг бўлмаслигини, феълнинг мажхуллиқ ва буйруқ-истак формаларининг, кўшма гап турларининг кенг қўлланишини талаб қилади. Тил материали ҳужжатнинг тури ва характериға қараб танланади.

9-машқ. Гапларни кўчиринг. Биринчи ва учинчи шахс номидан ёзилган расмий услубға хос гапларни икки устунға ажратиб ёзинг. Ёлиплашган иборалар маъносини изоҳланг.

1. Сизнинг кўрсатмангизға биноан, мен ўқув бўлими услубиётчиси С.Олимов билан II босқич талабаларининг март ойидаги давоматини таҳлил қилдим. 2. Маълумотнома туман ижтимоий таъминот бўлимиға кўрсатиш учун берилди. 3. Ушбу даъво бўйича суд қарорини тезлик билан ижро эттириш ҳақида қарор қабул қилишингизни сўрайман. 4. Фуқаролар ўз ҳуқуқ ва эркинликларини амалға оширишда бошқа шахсларнинг, давлат ва жамиятнинг қонуний манфаатлари, ҳуқуқлари ва эркинликларига путур етказмасликлари шарт. 5. Ушбу битим юзасидан келиб чиқадиган барча низолар қонунда белгиланган тартибда ҳал қилинади. 6. Гуруҳ раҳбари Т. Ёдировнинг ахбороти маълумот учун қабул қилинсин. 7. Аризаға никоҳ гувоҳномасининг нусхасини илова қиламан.

14-топшириқ. Газета ва журналдан таълим ёки маданият мавзусидаги мақолани ўқинг, тил хусусиятиға кўра бошқа нутқ услубидан фарқланишини изоҳланг.

Матн турлари ва таркиби

15-топшириқ. Матн намуналарини ўқиб, мазмуни ва тузилишиға кўра фарқланишини тушунтиринг.

I. *Ўуломжон* косани олди ва дастурхонга ушатишга нонга қўшиб, қовунни ея бошлади. У аллақандай ўйчан эди. Отаси кўриб:

- Нима бўлди, ўғлим, тобингиз қочиб қолгани йўқми? - деб сўради.

Ўуломжон зўр-зўракисига илжайди.

- Йўқ, жойида
- Бугун ашула ҳам айтиб бермадингиз?
- Ашулага ҳалак бўлсак, пахта қолиб кетадиганга ўхшайди, - деди *Ўуломжон* гапни бошқа ёққа буриб, - шунинг учун...
- Йўқ, ўғлим, пахта ҳам бўлади, қолиб кетмайди. Лекигин сиқилиб қолманг-да, унда бизга татимайди, ҳа.

(М.Исмоилий, «Фарғона тонг отгунча»дан)

II. «Буюк хизматлари учун» орденини қўлимга олиб қарайман. «Буюк» сўзини ўқиганимда етмиш етти йиллик ғуборларим тарқаб кетгандек бўлди. Кўрган жабру жафолар тумандек ғойиб бўлди.

Жез конлари тагида мис қуқунларини ютиб, ўпкаси занглаб, оламдан ўтган, жасадлари занглаган тупроққа қўйилган юртдошларим ҳаққи, Сибирнинг қаҳратон совуқларида музлаб қолган, умрини ўрмонларда поёнига етказган бекиёс доно устозларимиз ҳаққи сенга таъзим қиламан, Ўзбекистоним.

Шу оғир йўллардан мени омон қайтарган сенинг меҳринг, сенинг иссиқ бағринг, менинг эътиқодим, тангрининг беадад меҳридир.

(С,Аҳмад. «Йўқотганларим ва топганларим»дан)

Билиб олинг:

Маълум воқелик ҳақида тасаввур (маълумот) берадиган бир ёки бир неча синтактик бирликлардан ташкил топган нутқий бутунлик матн ҳисобланади.

Матн оғзаки ёки ёзма нутққа хос бўлишидан қатъи назар икки хил кўринишда бўлади: диологик ва монологик. Диологик матн икки ва ундан ортиқ суҳбатдошнинг турлича мазмундаги фикр-ахборот алмашинувидан иборат.

Икки киши ўртасидаги диологик нутқ савол-жавоб, буйруқ-жавоб, хабар-эътироз мазмунида бўлиб, фикр хусусидаги тасдиқ ёки инкорни, зиддият ёки мунозарани ифодалайди. Кўп кишилиқ диологларда суҳбат мавзуси савол-жавобдан иборат бўлмай, ўртага ташланган савол, таклиф, даъват бирор хабар, далиллар билан хулосаланади.

Диологик матн таркибида сўроқ олмошлари, муомала одобига оид сўз ва иборалар, юкламалар, ундовлар, кириш сўзлар кенг қўлланади. Бундай матндаги гаплар асосан содда гаплардан ташкил топади, содда гапларнинг бир таркибли турлари, тўлиқсиз гаплар, сўз-гаплар фаол ишлатилади.

Диологик матн сўзлашув услуби ва бадиий услубга хосдир.

16-топишириқ. Алишер Навоийнинг «Фарҳод ва Ширин» достонидан Хисрав билан Фарҳод ўртасидаги мунозарани ролларга бўлиб ўқинг. Бу диологни шакллантирган лисоний воситаларни аниқлаб дафтарингизга кўчиринг.

10-машқ. Диологда ажратиб кўрсатилган сўзларнинг услубий маъно ва вазифаларини аниқланг. Гапларни тузилишига кўра гуруҳлаб ёзинг.

« - Сиз... қочқоқсиз, - деди.

- Сиз...

- Мен?

- Сиз қувлоқсиз.

- Ажаб қиламан, - деди Кумуш ва шапалоғи билан эрининг юзига секингина уриб қўйди.

- Бу ёққа ҳам . . .

- У ёққа Зайнаб урсин.

- Зайнабнинг . . . уришка ҳаққи йўк.

Кумушнинг кўзида ҳалигача кўрилмаган бир шодлиқ ўйнади:

- Тўғри айтасизми?

- Тўғри айтаман!

- Мана бўлмаса, - деди Кумуш. Отабекнинг иккинчи юзини ҳам силагандек қилиб кўйди. Яна кулимсирашиб, термулишиб қолдилар. . .

- Биравнинг ғамида куйиб қаридим, - деди Кумуш

- Бекор айтасиз... Мени айтсангиз тўғри.

- Сизними?,- деди Кумуш».

(А.Ҳодирӣ, «Откан кунлар»дан)

17-топшириқ. А) матнни ўқиб, диологдан қандай фарқланишини айтинг. Сифатловчиларнинг маъно ва вазифасини изоҳланг.

. . . Таъбиримиз кўпол тушмаса бу гўзал қиз, оч раъно гулининг тусида ёки оқ сариқ тусда яратилган эди. Аъзода ўскан тукларга ҳам ҳалиги туснинг таъсири бўладир. Раънонинг сочи гунгурт-қора, яъни қуёшсиз жойларда қора кўринса ҳам қуёшда бир оз сарғиш бўлиб кўринар эди. Шунга ўхшаш Раънонинг кўзида ҳам бунинг асари кўруладир: мудавварга мойилроқ жоду кўзи кишига қаттиқ қарағанда қоралиқдан бошқача яна бир турлук нур сочар эрди. Кипраклари остида нафис бир сурма доираси бор эди. Ёоши туташ каби кўринса ҳам кўндаланг ётқан икки қилич орасини нафис бир қуюлиб кўтарилиш ажратиб турар эди. Бурни ҳеч бир мунаққидга беришмаслик мутаносиб, ҳар замон уялиш табассумига ҳозир турган нафис иринларининг юқориғи қисмида сезилар сезилмас туклар кўкарган эди. Юзи чўзиқ ҳам эмас, ой кулча ҳам деб бўлмас, кишига кулиб қарағанда қизил олма остларида иккита замма равишлик шакл ҳосил бўлар, гўё бизга чин раъно гули очилган ҳолатда кўринар эди. Сочлари жуда қуюк, саноксиз кокиллар Раънонинг орқа, ўнгини тутиб ётар, қадди узунлиқ билан қисқалиқнинг ўртаси, дўндук бармоқларининг жимжилоғида хина гуллари, ҳар ҳолда бу қиз ёлғиз Ёўқоннинггина эмас, умуман, Фарғонанинг куйларга қўшулиб махталадирган гўзалларидан эди».

Б) саволларга жавоб беринг.

1. Матн қандай нутқий вазифани бажаришга қаратилган?
2. Матндаги уюшиқ ва ажратилган гап бўлаклари нимага хизмат қилган?
3. Матнда қандай тасвирий воситалар қўлланган?
4. Нима учун матнда белги-хусусиятни ифодаловчи сўзлар кўпроқ?
5. Матнда модал сўзлар қандай мақсадда қўлланган деб ўйлайсиз?

Билиб олинг:

Тавсифий (монологик) матн сўзловчи ёки ёзувчи томонидан баён этилган воқеа-ходиса, нарса ёки шахс тасвири, тавсифи ёхуд хабар, маълумот баёнидир. Мақола, иншо ҳам тавсифий матннинг бир тури саналади.

Маълум воқеа-ходисаларга, нарса ва шахсларга оид фикр-мулоҳаза билдириш, уларни бадий-тасвирий воситалар ёки далиллар билан таърифлаш, изохлаш, исботлаш, асослаш тавсифий матнга хос хусусиятлардандир. Шунинг учун бундай матнда белги-хусусият ифодаловчи сўзлар, атамалар, модал сўзлар, феълнинг функционал шакллари, равишлар фаол қўлланади.

Тавсифий матн яратишда уюшиқ бўлақлар, ажратилган гап бўлаклари, атов гаплар, қўшма гап кўринишларидан кенг фойдаланилади.

Тавсифий матн илмий, публицистик, расмий-идоравий, шунингдек, бадий услубга хосдир.

18-топириқ. Ёзингиз билим олаётган фан йўналишини ёки ёқтирган мутахассислигингизни таърифлаб матн яратинг. Унда асослаш, далиллар келтиришни унутманг.

11-машқ. Матн парчаларини ўқинг, асосий мазмунни ифодаловчи гапларни дафтарингизнинг ўнг томониغا, ёрдамчи, қўшимча мазмун билдирувчи гапларни чап томониغا ёзинг ва ўзаро қиёсланг.

I. Ҷазал ниҳоят таъсирли. Айниқса, уч-тўрт боланинг овози жуда ёқимли, оҳангдор. Хаммамиз жим тинглаймиз. Мен сел бўлиб, эриб кетаман. Фузулийнинг шеърларини севаман. Шеърлари нафис. Ҷзим гул ва маҳбуб ҳақида гўзал шеърларини биламан. Опам ўргатган. (Ойбек, «Болалик»дан).

II. Беихтиёр ўзининг ана шундай саодатли онлари, Хумоюн туғилганда қалбини тўлдирган ифтихор туйғулари ёдига тушди. Ҷғли Ҷобул аркида таваллуд топган эди. Вилоят йўқ, вилоят умидворлиги йўқ, навкар пароканда, саргардон сарғайиб, Самарқанд камалида очликдан ит этини, эшак этини еган мискинлар билан даҳшатли укубатлар чекиб, Тошқанда ва Андижонда мислсиз машаққат ва хорликлар тортиб, ниҳоят, Ҷобулда бир муддат кўним ва осойиш топган кунлари эди, шикаста кўнглини қувончга тўлдириб, Хумоюн дунёга келди.

(Хайриддин Султонов, «Нукта»дан)

12-машқ. Гапларни ўқинг, уюшиқ ва ажратилган бўлақлар, киритмаларни қавс ичида қолдириб кўчиринг. Кўчирма гапларни ўзлаштирма гапга айлантириб ёзинг. Аслияти билан сиз ўзгартирган гаплар ўртасидаги фарқни изоҳланг.

1. Ҳар биримиз ўз мактабимиз, синфимизни эсладик. 2. Боғнинг турли жойларида ҳар хил мевали дарахтлар; нок, ўрик, жийда ва ҳоказо анчагина. (О). 3. Бир вақтлар сиз ҳам, Темир Акбарович, хато қилишдан қўрқмаслик керак, деб гапирар эдингиз. (П.Ғ.). 4. Навбат ўзига келганда, айвондан туриб, маҳдум бақирди: Раъно, акангнинг қўлига сув қуй! (А.Ҷодирий.). 5. Тўғрисини айтсам, устозимнинг номларини эшитганимда, кўнглим анча таскин топди. 6. Афтидан, у бизни кўрмади, шекилли. (М.Исм). 7. Ота касби ҳам қондан ўтади, шекилли, - дерди Абдулла ака. – Отам темирчи эдилар. (С.Аҳмад).

Билиб олинг.

Матнни қисқартириш куйидаги йўллар билан амалга оширилади:

- матннинг асосий фикрини ифодаловчи гапларни ажрата олиш;

- гаплардаги уюшиқ ва ажратилган бўлақларни, киритма ва илова курилмаларни қисқартириш;
- бирикмаларни маънодош сўзларга, содда ёйиқ гапларни йиғиқ гапларга, қўшма гапларни содда гапларга, қўчирма гапларни ўзлаштирма гапларга айлантириш;
- матннинг қўшимча фикр ифодаловчи гапларини, синтактик параллеллар ва такрорларни қисқартириш;
- матнни қисқа мазмунли таркибий қисмларга ажратиш;
- бирикмали сифатдош, ўхшатиш ва бошқа тасвирий ифодаларни содда ва ихчам шаклга келтириш.

19-топшириқ. Матннинг асосий мазмунини сақлаган ҳолда қисқартиринг. Матнни қисқартиришида қандай усулларни қўллаганингизни шарҳланг.

Ҳар қандай қилмишнинг акси, қайтарма оқибати мавжуд: шундай экан, фақат ўз принципимни ҳимоя қиламан деб, бир кун бориб кўпчиликни доғда қолдирмайлик тагин?! Ахир, мавжуд назариялар қолипига тушмайдиган фактлар, айниқса, фан учун қимматли эмасми?! Чунки шу номаълум фактларни ишлаб чиқиш билан яқин ораларда фаннинг янги йўналишларига йул очиб бериш мумкин-ку? Фан тарихида бундай мисоллар тўлиб-тошиб ётибди. Фактни тан олмаслик, аслида-ҳазм қилинмаган назариянинг оқибати-ку!... Мен насиҳатгўйлик қилишни ўйламагандим, аммо ўрни келиб қолди. Коинот азалдан инсонни зулмат билан ўраган. Фан эса -одамзот қўлидаги мангу машъала! Зеро фан - чексизликни ўрганар экан, айти пайтда, ўзининг ҳам ҳад-чегараси йўқ. Инсон билими тугамайди, у абадий яратилади, абадий ҳаракатда . . . Модомики, шундай экан, мен очган кашфиёт услубига бошқа бир услуб қарама-қарши чиқиб қолса, нима учун энди мен унга, албатта, тош отишим керак?! Нима учун?! Йўқ, ақлимиз бўлса, истиқболимизга чинакам қайғурсак, орзуни бўғмайлик. Орзу ҳар қандай фактдан ҳам қудратли! Орзу бамисоли ҳаёт кўксидаги милдираб турган булоқ, гуркираб ўсувчи ниҳол...»

(Ќктам Усмонов, «Гирдоб»дан)

13-машқ. Гапларнинг асосий мазмунини сақлаган ҳолда ихчамлаштиринг, ортиқча лексик-грамматик воситаларсиз дафтарингизга кўчиринг.

1. Унинг манфаатларини, фикр-ўй доираларини, ғоя ва мақсадларини яхши биламиз. (Зулфия). 2. Гапни яна чўзмасин, деб унга қарши ҳеч нарса демади. (А.Ў) 3. Менга қара, бир иш буюрсам, йўқ, демайсанми? (С.Аҳмад). 4. На муаттар чаманзорлар, на мухташам кўшқлар, на кумушланган ҳовузлар, на чиройли қафасдаги қушлар - ҳеч нима уни қизиқтирмади. (О). 5. Кундузи бўлса, ўзингиздан ўтар гап йўқ, хунукрок кўринади. (А.Ў.) 6. Ким мактанчоқ бўлса, у ҳамманинг олдида хижолат тортади. 7. Кўз қаерда бўлса, меҳр ҳам ўша ерда бўлади. (Мақол).

20-топишириқ. Дарслик ва журналдан ёқтирган фанингизга оид матнни танлаб, ихчамлаштиринг. Сўнг матнни қисқа таркибий қисмларга ажратинг ва ҳар бирига мос сарлавҳа топинг.

14-машқ. Шеърни насрий матнга айлантириб дафтарингизга кўчиринг. Матн мазмунини ўз фикр-қарашларингиз билан тўлдиринг ва хулоса ёзинг.

. . . Кўп жаҳонгир кўрган бу дунё,

Ҳаммасига гувоҳ - ер ости.

Лекин, дўстлар, шеър аҳли аро

Жаҳонгири кам бўлар, рости.

Беш асрим, назмий саройни

Титратади занжирбанд бир шер.

Темур тиғи етмаган жойни

Ўалам билан олди Алишер.

Дунё бўлди чаманим, маним,

Ўзбекистон, Ватаним маним.

Бош устингдан ўтди кўп замон,

Ўтди Будда, ўтди зардушти.

Ҳар учраган нокасу нодон,

Она халқим, ёқангдан тутди.

Сени Чингиз ғазабга тўлиб

Йўқотмоқчи бўлди дунёдан.

Жалолиддин самани бўлиб

Сакраб ўтдинг Амударёдан.

Сенсан ўшал саманим маним,

Ўзбекистон, Ватаним маним.

(А.Орипов).

15-машқ. Берилган гаплардаги нуқталар ўрнига фикрга мос тарзда киритмалар, илова бирикмалар қўшинг, гап бўлақларини уюшиқ ёки ажратилган бўлақлар ҳисобига кенгайтиринг.

1. ..., мен «муборакнома»ни ўқитиб кўрган эканман. (С.Ахмад). 2. Онажоним, ... мен ҳам бир кун шавққа тўларман. (А.Орипов). 3. Бир кўрдим мен уни - шунчалар гўзал, ойдан-да гўзалдир, . . . гўзал!» (Чўлпон). 4. Ҳар биримиз ўз мактабимиз, эсладик. 5. Нахотки, у эрта-индин узоқ айрилиқ бошланишини, юраги эзилмайди. (О). 6. Бояги йигитнинг, ... кўли гул экан (П.Ғ.) 7. Биз Тошкентдан жанубга - ... томонга қараб юра бошладик.

Билиб олинг.

Матнни кенгайтириш қуйидаги йўл ва воситалар билан амалга оширилади:

- матннинг бош фикри, ғоясини шакллантирувчи таянч сўз ёки гап, ифодани аниқлаш ва шунга боғлиқ ҳолда ўз мустақил, ижодий фикрини ифодаловчи гап, ифода қўшиш;

- матн мазмунини мақол, матал, ҳикматлар билан бойитиш, далиллар билан асослаш;

- гапни уюшиқ бўлақлар, киритмалар, ажратилган бўлақлар ҳисобига кенгайтириш;
- сўз ва бирикмаларни маънодошлари - тасвирий ифодалар, фразеологик иборалар ва бошқа бадий тасвир воситалари билан алмаштириш;
- содда гапни кўшма гапга, кўшма гапни алоҳида содда гапларга ажратиш;
- асосий фикрни ифодаловчи гапга кўшимча фикр, изоҳ билдирувчи синтактик параллел гапларни мантикий изчилликда боғлаб киритиш;
- матннинг кириш, хулоса қисмларини ўз қарашлари, мулоҳазалари, иловалари билан тўлдириш.

16-машқ. Матннинг тушириб қолдирилган ўринларини ўз сўзларингиз билан тўлдилинг.
 Ёз фикрингизни, матннинг асосий мазмунига боғловчи воситаларни ажратиб кўрсатинг.

Ҳаёт гўзал, яшаш мароқли. Бироқ инсон учун . . . Шу боис бўлса керак, инсон борки, ҳамма вақт имкон қадар бу дунёнинг гўзалликларидан кўпроқ баҳра олишга, у . . . интилиб яшайди. Бу истак эса баъзида одамзодга бахт келтирса, Инсониятнинг энг заиф томони ҳам шунда, менимча. . . . у амал қилаётган кўплаб зарарли одатларнинг охир-оқибатини билса-да, Бугун ёшлар орасида оммалашиб бораётган чекиш одати ҳам айна юқоридаги фикримизга далил. Эътибор берган бўлсангиз, ёшларимиз ружу қўяётган сигарета тутунлари . . . сингари тобора фарзандларимизнинг катта қатламини ўз исқанжасига олмоқда. Юртимизда . . . эътибор берилаётган бир пайтда келажагимиз ворислари бўлган ўғил-қизларимизнинг бу қадар ўзларини заҳарлашларига нима сабаб бўлмоқда? Айтиш жоизки, фарзандларимизнинг ҳар қандай иллатга ружу қўйишларида, аввало . . . бош омил бўлиб хизмат қилади. Шу ўринда бир мисол келтириб ўтсам . . .

21-топшириқ. Матнни ўқинг. Ажратиб кўрсатилган сўзларнинг маъносини изоҳланг.

Ўзбекистон **ер ислоҳоти** тизимида **ер мулкчилиги** амал қилиш иқтисодий механизмнинг асосий мақсади – ерда турли хил хўжалик юритиш шаклларининг тенг ҳуқуқли ривожланиши, кўп **укладли иқтисодиётни** шакллантириш, ердан самарали ва **оқилона** фойдаланиш ҳамда уни муҳофаза этиш учун шарт-шароитлар яратиш манфаатлари

йўлида **ерни қайта тақсимлашдан** иборат бўлмоғи керак. Бундай мақсадга эришиш, албатта, осон эмас ва у ер ислохотининг принципиал **масалаларини** аниқлаб олишни тақозо этади.

Биринчидан, **ер ресурсларига** эгалик қилиш, **тасарруф этиш** ва фойдаланишнинг устувор йўналишларини аниқлаш ва асослаш лозим. Айниқса, ердан фойдаланувчиларнинг манфаатлари ва маъсулиятларини уйғунлаштириш, уларни амалга оширишнинг самарали **механизмларини** топиш ва амалиётга тадбиқ қилиш муҳим вазифа ҳисобланади.

Иккинчидан, ҳозирги вақтда туб ер ислохотини ўтказиш учун давлатнинг ерга бўлган мутлақ **мулкӣ ҳуқуқи** таъминланган ҳолда ер ресурсларидан фойдаланиш, эгалик қилиш ва тасарруф этиш бўйича иқтисодий вазифаларни кучайтириш ниҳоятда зарур бўлмоқда.

17-машқ. Гапларни кўчиринг. Касб-ҳунарга оид сўзларнинг вазифасини аниқлаб, қавс ичида кўрсатинг.

1.Эндигина тандирдан узиб олинган патир ҳиди инсонга ором берадиган хушбўй ҳиддир. 2. Манови якка от-аравада уларга сув ҳам, ёнилғи ҳам, мой ҳам, яна бошқа бало баттарларни етказиб беришим керак. (Ч.Айтматов.) 3. Бинонинг деворларига ганж билан ишлов берилган, эшик ва деразалари ўймакорлик гуллари билан безатилган. 4. Текис тахтага куруқ бўр билан ёзсангиз, ёзувингиз аниқ кўринади. 5.Фрикнинг турли навлари, қандай пайванд қилиш, найга пайванд, куртак пайвандлар тўғрисида сўраб-суриштириб, анча нарсаларни билиб олдим (С.Аҳмад). 6. Ёзганларингизни дискетга кўчиргандан сўнг, маттни компьютер хотирасидан ўчиришингиз мумкин. 7. Аввало шуни, кавуш тикишга на чарм бор, на сирач, на мих, на лок. (Ў.Ўулом).

Билиб олинг.

Нутқда ишлатилиш доираси маълум касб-ҳунарга кўра чегараланган сўзлар касб-ҳунарга оид сўзлар ҳисобланади. Бундай сўзлар қайси ҳудудда яшашидан қатъи назар, бир хил касб эгаларига тушунарли бўлади. Масалан, доска (кулоллар хом идишлар ичини дасмоллашда сув қуйиб ишлатадиган сопол идиш), жўша (тоғдан олинадиган қизил кесак), волаш (лойни очиб-ёриб тозалаш) каби сўзлар кулолларгагина тушунарлидир.

Касб - ҳунарга хос сўзларнинг асосий қисмини шу соҳага оид атама (термин)лар ташкил этади. Атамалар фан, техника, маданият каби соҳалардаги аниқ чегараланган тушунчаларни ифодалайдиган бир маъноли сўз ва сўз бирикмаларидир. Атамалар қўшимча маъно

жилоларига эга эмас. Атамаларнинг кўпчилиги бошқа тиллардан ўзлашган сўзлардан иборат. Масалан, адвокат, аргон, диолог, дебитор, грант, модул, метр, тест, тормоз, маркетинг кабилар.

22-топириқ. Бирор фан бўйича дарслигингиздан муайян парчани ўқинг. Бевосита шу фанга оид атамаларни ажратиб, маъносини лугат асосида изоҳланг.

18-машқ. Матнни ўқинг. Соҳага оид атамалар қўлланган гапларни кўчириб олинг, қавс ичидаги атаманинг маъносини ёзинг.

Бир хил маъноли ифодаларни нутқда ортиқча киритиш мантиқийликнинг бузилишига сабаб бўлади. Бир хил маъноли бирдан ортиқ ифодалар плеоназм деб юритилади: мен, ўзим, шу бугун, бугундан бошлаб каби. Мантиқий алоқалар ва муносабатларни ифодалашнинг муҳим воситалари бўлиб кириш сўз, кириш бирикмалар, ёрдамчи сўзлар, боғловчилар, юктамалар ҳисобланади. Улардан тўғри фойдаланиш яхши нутқ яратишнинг гарови ҳисобланади.

Гаплар орасида мантиқийликнинг бузилишига қуйидагиларни кўрсатса бўлади:

1. Гапларни бир-бирига боғлашда юз берадиган хатолар;
2. Бир фикрдан бошқасига ўтишда юз берадиган хатолар.
3. Матнни абзацларга бўлишда хатоларга йўл қўйиш.
4. Матнни мантиқий шакллантириш, синтактик қурилмаларни танлашда юз берадиган хатолар.

Ҳар бир гапда нисбатан тугалланган қандайдир фикр ифодаланган бўлади. Аввалги гапларда ифодаланган фикрни кейинги гапда ифодаланган фикр, одатда ё ривожлантиради, ёки улардан келиб чиқадиган фикрларни хулосалайди. Шундай экан, кейинги гапни олдинги гап билан тўғри боғлаш муҳимдир. Гаплар бир-бирлари билан хилма-хил синтактик воситалар орқали боғланади.

Билиб олинг.

Ихтисосликка оид сўзларни нутқда тўғри танлаш ва қўллаш ҳам нутқ маданиятининг, ҳам касбий билимдонликнинг муҳим шarti ҳисобланади.

Сўз танлашда қуйидагиларга эътибор берилади:

- сўзнинг луғавий маъносини билган ҳолда танлаш;
- танланган сўзни аниқ талаффуз эта олишни назарда тутиш;
- сўзнинг суҳбатдошларга тушунарли бўлишини ҳисобга олиш;
- сўзнинг маъно хусусиятларига асосланиб уни нутқ мақсадига мувофиқ тарзда танлаш;
- сўзни матн мазмунига мос тарзда танлаш;
- байналмилал атамани адабий тилнинг лексик меъёрига мувофиқ ҳолда танлаш;
- сўз, атамани матннинг услубий хусусиятига мос равишда танлаш.

19-машқ. Гапларни диққат билан ўқинг. Нотўғри қўлланган сўзларни аниқлаб, маъносига кўра мос сўз билан алмаштириб, гапларни кўчиринг.

1. Сўзловчининг ўз фикрини қисқа ва батафсил ифодалаб, тингловчига етказиши ҳам ўзига хос санъатдир. 2. Сўзга беназир киши майда бир мақсадни узоқ сўзлаб баён қилади. 3. Ножўя сўз юрак кўзгусини парчалаши, тагин инсонни вайрон қилиши мумкин эканлигини ёдда тутинг. 4. Нутқи асал кишининг меҳрибон одамизоти ҳам кўп бўлади. 5. Ширин сўз, гўзал тил инсон дилини қанчалик хушнуд этса, аксинча, аччиқ сўз, бесўнакай гап инсон дилини шунчалик нохуш қилади, дил пиёласини парчалайди. 6. Машқ сабабли сўзлаш қобилиятини, нутқ маданиятини, нотиклик санъатчилигини одамлар олқишлайдиган савияда эгаллаш мумкин. 7. Тилда уни номловчи суҳан бўлмаса, бундай сўзни ҳамсоя тилдан олиш мумкин. Аммо тилда турган сўзлар ўрнида бошқа суҳанни қўллаш фалокатдир.

23-топшириқ. Ёуйидаги сўз, атама ва сўз бирикмаларининг қайси услубга хослигини аниқланг. Расмий- идоравий услубга хос бўлганлари иштирокида гаплар тузинг.

Халқ сайли, бўлинмас фонд, кирим, зарурат туфайли, тафтиш, сўзга чикди, инфраструктура, меҳнат битими, кўчмас мулк, топшириғингизга биноан, тебраниш, ҳосила, суғурта, зиммасига юклатилсин, электромагнит майдони, моделлаштириш.

20-машқ. Матнларни ўқинг, улардаги ихтисосликка оид сўзларни ажратиб кўчиринг ва матнларда қандай услубий вазифани бажараётганлигини қиёслаб тушунтиринг.

I. Ривожланган давлатларда аудитни бошқаришда давлат фаол иштирок этади, шунинг учун сиёсат элементи билан ҳар бир аудит фирмалари давлат сиёсатига жавоб бериши ва аудит компанияси шу сиёсатга мувофиқлаштирилиши керак. Давлат аудит компаниялари мажбуриятларини белгилашда, иқтисодий ҳамда молиявий қийинчиликларни ҳал қилишда, аудит ва аудиторлар талабларини (маълумотини, классификацияси, имтиҳон топшириш тартибларини ва ҳ.к.) белгилашда ўз таъсирини ўтказди.

II. Юнусобод тумани тижорат

Банки бошқаруви раиси

А.Раҳмоновга

аудитор С. Жумаевдан

Билдиришнома

Сизнинг кўрсатмангизга биноан мен кассир-назоратчи С.Олимов билан шу йил 15-18 ноябрь кунлари «Лаззат» корхонасида аудит текширувини ўтказдим.

Корхонанинг 3 - чорагидаги даромад кўрсаткичи қониқарли, солиқлар ўз вақтида тўланган. Лекин меҳнатни ташкил этишда қатор камчиликларга йўл қўйилган. Бу тўғрида илова қилинаётган маълумотномада батафсил ёзилган.

Аудитор (имзо) С.Жумаев.

2002. 20.11.

24-топшириқ. Ёзингиз танлаган фан йўналишидаги дарсликдан бирор матн парчасини ўқинг, сўнг ундаги ихтисослик атамаларини бошқа маънодошлари билан алмаштириб, мустақил равишда матн яратинг. Асл ва ижодий матн ўртасидаги фарқни изоҳланг.

Эсда тутинг

Ихтисосликка оид матн тузишда қуйидагиларга эътиборни қаратиш лозим:

- матннинг қайси нутқ услубида ёзилиши кераклигини олдиндан билиш;
- ихтисосликка оид сўз ва шартли белгиларни тўғри танлай олиш ва ўринли жойлаштириш;
- сўз ва атамаларни имло меъёрларига риоя қилган ҳолда ёзиш;
- касбдошларга унчалик таниш бўлмаган ёки фаол қўлланмайдиган атама, шартли белги ёки қисқартмаларга қавс ичида изоҳ бериш;
- ихтисосликка оид атамаларни бошқа тиллардан ўзлаштириш, сўз ясашда миллий тилнинг табиатини назарда тутиш;
- касб-ҳунар сўзлари ва атамаларини ўринсиз такрорланишига йўл қўймаслик, уларнинг таъсирчанлигини ошириш мақсадида лексик, морфологик ва синтактик синонимия имкониятларидан ўринли фойдаланиш ва бошқалар.

21-машқ. Берилган гап қурилишларини лексик, морфологик, синтактик синонимия имкониятларидан фойдаланиб ўзгартиринг ва кўчиринг.

1. Ёиш тараддудини кўришга тўғри келади. 2. Ёзбошимчаликка йўл қўйилмасин. 3. Халқ шеваларини жиддий ўрганиш ва тавсифлаш лозим. 4. Ишда йўл қўйилган хатолар учун ҳайфсан билан огоҳлантиришни таклиф қиламан. 5. Сайлов. Ҳамма ўз номзодларини таништириш билан машғул. 6. Ёабул вақти тугади. Эртага келасиз. 7. Маълум бўлишича, лицей ўқитувчиси туманимизда экологик муҳитни яхшилаш устида изланишлар олиб бормоқда экан.

25-топишиқ. Лицейдаги ўқув хонангизни қайта жиҳозлаш ёки «Энг яхши китобхон» кўрик танловини ўтказиш юзасидан ўз фикр-мулоҳазангиз ва таклифларингизни ёзинг. Матн тузишдан олдин уни кимнинг номига ёзишингизни, қандай фикрлар билдиришингизни, бу фикрларни қайси далил билан мослаш мумкинлигини ўйлаб кўринг. Ёоралама тайёр бўлгач, матнни қайта ўқинг, ортиқча сўзларни қисқартиринг, айримларини таъсирчан сўзлар билан алмаштиринг, сўнг хатоларини яна бир бор текшириб чиқинг.

22-машқ. А.Ориповнинг қуйидаги шеърини насрий матнга айлантириб ёзинг. Матн мазмунини ўз сўзларингиз билан тўлдиринг.

Дунё бир гулзордир кенг ва бетимсол,

Юлдузлар ғунчадир унинг ичида.

Ёўғирчоқ ичида қўғирчоқ мисол

Гуллар ўстирамиз хона ичида.

Дунё бир боладир шўх ва бетимсол,

Унинг ахтаргани шодлик ва кулгу.

Ёўғирчоқ ичида қўғирчоқ мисол

Унга эрмак бўлиб қолмасак бўлди.

26-топириқ. Ихтисосликка оид лугатдан 10 та сўз, атамани дафтарингизга кўчириб олинг. Танлаган сўзларингиз қаршисига уларнинг маънодошлари ёки унга уядош сўзларни топиб ёзинг. Сўнгра шулардан 4 тасидан фойдаланиб услубий жиҳатдан фарқланувчи гаплар тузинг.

Намуна: рўйхатлаш – рўйхатдан ўтказиш.

1. Назоратчи мурожаат этаётган кишиларни рўйхатлашга киришди. 2. Шахсий автомобилни рўйхатдан ўтказишингизни сўрайман.

Ҳужжат турлари ва иш юритиш асослари

27-топириқ. а) Матнни ўқинг, ажратилган сўзларнинг маъноларини изоҳланг.

Бобилнинг милoddан аввалги 1792-1750 йиллардаги шоҳи Хаммурапининг адолатпеша **қонунлар мажмуи**, ундан ҳам қадимроқ шоҳ Ур-Намму (милoddан аввалги 2112-2094 йиллар)нинг қонунлари ва бошқа манбаларнинг мавжудлиги «ҳужжатлар» деб аталадиган **тартибот** воситаларининг нечоғли олис ва мураккаб тарихга эга эканлигини кўрсатади. Албатта, кишилик жамиятининг тараққиёти, **ижтимоий-иқтисодий тўзүмларнинг** алмашина

бориши, аниқроғи, кишилар ўртасидаги ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий муносабатларнинг такомиллаша бориши баробарида ҳужжатлар ҳам такомил топиб борган. Бугунги кунда фанга тарихимизнинг турли даврларида ўрхун-энасой, сўғд, эски уйғур, араб ва бошқа ёзувларда битилган жуда кўплаб ҳужжатлар, умуман, **ёзма манбалар** маълум.

Шарқда X-XIX асрларда ёрлик, **фармон**, нома, битимлар, арзнома, қарзномалар, **васиқа**, тилхат ёки мазмунан шунга яқин ҳужжатлар нисбатан кенг тарқалган. Ёрликлар мазмунан хилма-хил бўлган: хабар, **тавсиф**, фармойиш, билдириш, тасдиқлаш ва ҳ.к. Бу ўринда Тўхтамишхоннинг 1393 йилда поляк қироли Яғайлага йўллаган **ёрлиғи**, Темур ғуллуғнинг 1397 йилдаги ёрлиғи, Заҳириддин Бобурнинг отаси Умаршайх Мирзонинг марғилонлик Мир Сайид Аҳмад исмли шахсга 1469 йилда берган ёрлиғи, Тошкент ҳокими Юнусхўжанинг 1779 йил 2 июнда Петербургга - Россия подшоҳига ўз элчилари орқали юборган ёрлиғи ва бошқаларни эслаб ўтиш мумкин.

б) Саволларга жавоб беринг:

1. Орта Осиёда X аср ҳужжатлари қайси тилда ёзилган?
2. Ҳадимда ҳужжатлар қандай нарсаларга ёзилган? Улардан намуналар келтиринг.
3. Орхун-энасой битиктошларидаги ёдномалар ҳужжат ҳисобланадими?
4. Орта Осиёда қайси даврларда ўзбек (туркий) тилда иш юритиш йўлга қўйилган?
5. Ёзбек (туркий) тилдаги ҳужжат намуналари келтирилган қандай тарихий ва бадиий асарларни биласиз?

23-машқ. Гапларни ўқинг. Эски услубга хос лисоний қолипларнинг маъносини изоҳланг ва ҳозирги адабий тилдаги муқобилларини қавсда кўрсатиб кўчиринг.

1. Хожа Калонга салом дегач, сўз улким, Шамсиддин Муҳаммад АтоваҚа келди,, Тенгри таолодин умид андоқдурким, бу оранинг иши тенгри таоло инояти била бот саранжом топган. («Бобурнома»дан). 2. ғуллуқ арзадошт улким, сафардин саломатлиқ била қайтиб, масканга тушулган хабардин давлатхоҳ қуллар шодмон бўлдилар. Умид улки, ҳамиша давлат била соҚ ва саломат бўлуб, олам аҳлиҚа комрон бўлҚайсиз. (Алишер Навоий, «Муншаот»дан). 3. Еру кўкни яратган Тангри таолога чексиз шукрлар бўлсинки, етти иқлим мамлакатларининг кўпини менинг фармонимга киргизди ва олим султонлари ва ҳокимлари менга эгилиб, итоат қилиш

халқасини жон қулоқларига тақдилар («Гемур тузуклари»дан). 4. Бири улким, вилоят молин машваратсиз олиб турурсиз ва бу маъхуд эмас эрди,, Чун сизнинг тобуҚингизга айтурга давлатхоҳлиқ сўзини айтурҚа маъмурмен. Ул жихатдин гўстоҳлиқ била арзадошт битилди. (Алишер Навоий, «Муншаот»дан).

28-топириқ. Иш юритишида илгари қўлланган қўйидаги сўзларнинг ҳозирги тилимиздаги маънодошларини топинг ва улар иштирокида гаплар тузинг:

муншаот, ёрлик, патта, нома, чопар, мунший, фармони олий, мирзабоши, девонбеги.

Эсда тутинг.

Ўрта Осиё худудидан топилган қадимги маданий обидалар, турли моддий жисмларга битилган маълумотномалар аجدодларимизнинг қадимдан ўзига хос ҳужжатчилик анъаналарига риоя қилганликларидан далолат беради. Ўрта асрларда иш юритиш ҳуқуқий мақомга эга бўлди, давлат маҳкамасида муншаот тизими шаклланди ва қатор ҳужжат турлари пайдо бўлди.

Ўзбек тилининг расмий идоравий тил сифатида қўлланиши қорахонийлар ҳукмронлиги даврида бошланди. XX асрдан сўнг ўзбек хонлари ва амирлари саройларида ёзилган турли хил ҳужжатлар ўзига хос мазмуни, муайян тартиби ва нутқий қолипи билан ажралиб туради. Шўро ҳукмронлиги даврида ўзбек ва рус тилларида иш юритиш ҳуқуқи қонунлаштрилган бўлса-да, амалда ўзбек тилининг ижтимоий мавқеи паст эди. Ўзбекистон мустақиллик эришгач, ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги расман иш юритиш мақоми мустаҳкамланди.

24-машқ. Матнни ўқиб, ажратилган сўзларнинг маъносини изоҳланг ва шу сўзлар иштирокида матн мазмунига боқлиқ гаплар тузинг.

Ҳар қандай ҳужжат муайян ахборотни у ёки бу тарзда ифодалаш учун хизмат қилади, демак, ҳар қандай ҳужжатдаги бирламчи ва асосий унсур бу тилдир. Айни пайтда, ҳужжатчиликда тил ахборотни фақат қайд этиш вазифасинигина бажариб қолмасдан, бошқарув фаолиятини изчил тартибга солувчи восита сифатида ҳам намоён бўлади. Шунинг учун ҳам, аввало, ўз қадимий анъаналаримиздан келиб чиқиб ва дунё ҳужжатчилигидаги илҚор тажрибалардан ижодий фойдаланган ҳолда, ҳужжатчилигимизни такомиллаштириш йўлидан бормоқ керак. Ҳужжатларнинг соф ўзбек тилидаги ягона андозаларини яратиш, булар билан боқлиқ атамаларнинг бир хиллигига эришиш борасида иш олиб бориш лозим. Мукамал ва оқилона ташкил этилган ҳужжатчилик ҳар қандай идорадаги иш юритишнинг асоси ҳисобланади. Шунинг учун ҳам замонавий ходим зарурий ахборотни расмий-иш тилининг тегишли шаклларида бемалол ифодалай олиши, идоравий иш юритиш малакаларини пухта эгаллаган бўлиши зарур.

29-топшириқ. Берилган матнларнинг ҳужжатнинг қайси турига киришини аниқланг улар ўртасидаги фарқларини изоҳланг.

1. ”Юсуф савдосида беқарор Зулайхо исмидан, Мажнун ишқида йиҚлаган Лайли отидан – сизга бошимдаги сочларимнинг тукларича беҳад салом. Мендан - ҳадду-ҳисобсиз гуноҳ, сиздан кечириш. Ётган ишга саловат. Чунки шу икки йил ичида кечирган қора кунларни эсга олиш менинг учун ўша кунларни қайтадан бошдан кечиришлик сингари, ул кунларни сиз унутинг, унутманг, аммо мен унутдим. Шунинг учун сўзимни ўзимнинг охирги ҳам чин бахт ислари хидлаган тарихимдан бошлайман. . .

Хатим охирида шуни ҳам айтиб қўяй: ўч қайтиб, мен ҳам кўчадан ҳайдалмасам эди, деган хавф ҳамиша кўнглимда. Агар худо ёрлақаб эшигингизда ўринлашиб олсам, у ёқини ўзим билар эдим . . .”.

3 ҳамал, Марқилон, Кумушингиз ёздим.

(А.Ғодирий, “Ётган кунлар”дан).

2. Мен, Абдулла Исломов, касаллигим туфайли ўз акам Акмал Исломовга (СА сериядаги 0612408 рақамли паспортга эга) “Чўлпон юлдузи” масъулияти чекланган жамият кассасидан 2002 йил октябрь ойи учун ёзилган маошимни олишга ишонч билдираман. 3. Отамни ҳам худди бобом каби Исроил дегрез дер эдилар. Отам заҳматкаш темирчи эди. Ёша вақтда болаларини боқиш, рўзқор тебратиш учун одамлар жуда кўп меҳнат қилишлари зарур эканлигига сира ақлим етмас экан. Отамнинг ҳамма вақт оловга йўлдош касбидан фақат завқ ва шавқни кўрар эдим. Отамдай қудратли одам йўқ эди мен учун. Темирлар отам кўлида чакмоқлар таратишига боқиб, ҳайратда қолар эдим. Унинг қўллари чўққа айланган темир парчасини истаган шаклга солиб, инсон учун керакли нарсага айлантиришга қодир эди. Мен ҳали-ҳануз отамдай бўлишни орзу қиламан, аммо на илож, инсон қалбига қира билиш темирга ишлов беришдан машаққатлироқ, юракни чакмоқ каби аланга олдириш ҳар кимга ҳам муяссар бўлавермас экан,,,

Зулфия.1965 йил

Билиб олинг.

Иш юритишда ҳужжатлар тузилишига кўра ички ва ташқи ҳужжатлар сифатида фарқланади. Агар ҳужжат муайян муассасанинг ўзида тузилиб, ундан шу муассасанинг ўзида фойдаланилса, ички ҳужжат ҳисобланади. Айни муассасага

бошқа ташкилот ёки айрим шахслардан келадиган ҳужжатлар эса ташқи ҳужжатлар саналади.

Тегишлилик жиҳатига қараб хизмат ёки расмий ҳужжатлар ва шахсий ҳужжатлар ажратилади. Бирон муассаса ёки мансабдор шахс томонидан тайёрланадиган ҳужжатлар хизмат ҳужжатлари (буйруқ, кўрсатма, баённома каби)га киради.

Шахсий ҳужжатлар алоҳида шахслар томонидан ёзилиб, уларнинг хизмат фаолиятларидан ташқаридаги ёки жамоат ишларини бажариш билан боқлик масалаларга тегишли бўлади (шахсий ариза, шикоят, тавсиянома каби).

25-машқ. Ёуйидаги сўз бирикмалари иштирокида гаплар тузинг, сўнгра улар расмий ёки шахсий муносабатни ифодалашига кўра гуруҳланг, улар ўртасидаги фарқни изоҳланг.

Ўқишга кирмоқ, вазифасидан озод этилмоқ, салом етказмоқ, белгиланган жадвалга мувофиқ, кўнглини кўтармоқ, кўришганимизда айтиб бермоқ, зиммасига юкламоқ, “Қамолат” ёшлар ҳаракатига қўшилмоқ, вақт тополмаслик, ўқитувчи бўлиб ишламоқ, ҳарорат пасайиши оқибатида, хушхабар эшитгандан кейин.

30-топшириқ. Гуруҳингизнинг ободонлаштириши ишидаги иштироки тўққисиди лицей директориға хат ёзинг. Унга тегишли ном қўйинг. Яратган матнингизнинг хусусиятларини шарҳланг.

31-топшириқ. Матнни ўқинг. Ажратилган сўзларнинг маъноларини изоҳланг, грамматик шаклларнинг вазифасини тушунтиринг. Шахсий муносабатларни ифодаловчи жумлаларни шакллантирган лисоний воситаларни аниқланг.

“Умидим юлдузи, орзум чечаги, ҳаётим тираги Қумушимга!

Қиноя ва аччиқлар билан тўлиқ бўган мактубингизни олдим. Хатни ёзган чоқингизда тамом бир ўт ичида, Қазаб денгизида сузганлигингиз гавадаланиб кўз ўнгимдан ўтдилар. Ўтдиларгина эмас, ҳатто менга шунчалик таъсир этдиларки, гўё маликасининг Қазабига учраган қул қай даражада эс-ҳушидан айрилса, қилар ишидан, ўйлар ўйидан янглишса, менинг-да ҳозирги ҳолим бунинг юз даража юқорисига етди. Тўққиси заҳар олуд мактубингизга одамларча тушуна олмадим ва тушунишга ҳам лузим кўрмадим, чунки Қазаб устида айтилган сўзлар ақлли кишиларга лойиқи муҳоқама ва мутолаа бўлолмас, гулхандан сўнг аланга ҳисобини ҳеч бир вақтда олинмас . . .

Сиз менинг бу хатимни ўқиб, гуноҳларимни ёрлақаб турган кезларингизда, албатта, мен Марқилон йўлида бўлсам керак. Онангизнинг ўқийдиган байти менинг шаънимга тамоман

тескари, чунки ота-она орзуси ҳеч бир вақт янги ёрлик вазифасини ўтай олмас ва ҳамиша бошқаларнинг орзу-ҳаваси бўлиб қола берар. Сиз ўзингизни тупроқ билан тенглаштирмакчи бўлгансиз, лекин мен ҳозир Кумушга ҳам қаноатланмай Олтинбиби деб атамоқ фикрига тушдим . . .

Борлиқим муҳаббатингиз алангаси билан туташгани ҳолда завжингиз Отабек.

26 жавзо, 1265 йил. Тошкент”

(А.Ғодирий, “Ўткан кунлар”дан).

24-машқ. Гапларда тушуриб қолдирган сўз ва қўшимчаларни ўрнига қўйиб кўчиринг. Ушбу матннинг олдинги матндан қандай фарқланишини тушунтиринг.

Тошкент шарқшунослик академик лицейи 2-босқич талабаси Аҳрор Раҳмонов „, шахсий аъзолик „, очишингиз „, сўраймиз. А.Раҳмонов ўқишни битирган тақдирда, ҳисоб бўлимига кутубхона маълумотнома „,, топширма „,, унга шаҳодатнома бермас „, кафолат бера„,,.

Ушбу мажбурият бажарил... ҳолат... А.Раҳмонов „,дан кутубхонага қайтарилмаган адабиётлар . . . барча моддий жавобгар... ўз Зиммамизга. . . ола. . .

Билиб олинг.

Муассасалар ўртасида хизмат алоқалари асосан хатлар орқали амалга оширилади. Бундай ёзишмалар орқали турли кўрсатмалар, сўровлар, жавоблар, тушунтиришлар, хабар, таклиф, илтимос, кафолатлар берилади ва қабул қилинади.

Хизмат хатлари қуйидаги вазифаларни бажаришига кўра икки турга ажралади:

1. Жавоб хатни талаб қилувчи хатлар (даъво хатлар, сўров хатлар, илтимос хатлар каби).

2. Жавоб талаб қилмайдиган хатлар (тасдиқ хат, илова хат, эслатма хат, ахборот хат, кафолат хат каби).

Барча хизмат хатлари расмий ёзишма бўлгани учун махсус босма иш қоқозларига ёзилади. Оддий қоқозга ёзилган тақдирда чап томонининг юқори бурчагига муассаса номи кўрсатилган тўртбурчак муҳр қўйилиши лозим.

Хизмат хатлар икки нусхада ёзилади ва имзоланади. Лавозими аниқ кўрсатилган раҳбар томонидан имзоланган хатнинг биринчи нусхаси жўнатилиб, иккинчиси муассасада қолади.

32-топшириқ. А. Хат матнини ўқинг, унинг мазмунида нима ифодаланганини аниқланг.

А.Сирожиддинов номидаги академик лицей маъмурияти ва касаба уюшмаси ташкилоти театрингизда 18 октябрь соат 19:00да намоиш этиладиган “Зебинисо” спектаклини томоша қилиш учун лицейимиз талабаларига 120 (бир юз йигирма)та чипта ажратишингизни сўрайди.

Чипталар қиймати нақд тўланади.

Б. Ушбу илтимос хатининг кимга жўнатишганини, ким томонидан имзолангани каби зарурий қисмларини қўйиб дафтарингизга кўчиринг.

26-машқ. Ёуйида берилган зарурий қисмларни тартиб билан жойлаштириб улар асосида сўров хати намунасини яратинг.

Бу қурилма бизни жуда қизиқтирди. Лицейингиз ёш олимлари томонидан яратилган оқва сувларни тозалаш қурилмаси. “Эколот” халқаро жамқармаси раиси А.Мақсудов. Бу ҳақда “Маърифат” газетасида хабар чоп этилди. Шу сабабли Сиздан ушбу қурилманинг техник тавсифи, йўриқномаси ва моделини юборишингизни сўраймиз. Иқтисодиёт директори М.Саидовга.

33-топшириқ. Берилган шакл асосида даъво хати мазмунини тўлдириш. Товар тури сифатида парта ёки ёзув тахтасини кўрсатинг.

Парта (ёки ёзув тахтаси)
етказиб бериш кечикти-
рилгани учун жарима
тўлаш ҳақида

ДАЪВО

_____даги _____рақамли шартномага биноан
(сана)

Сиз _____га баҳоси _____бўлган
(ташкilot номи) (сўм сўз билан)

_____дона _____етказиб беришингиз керак эди.
(товар номи)

Бироқ кўрсатилган шартноманинг шартлари бузилган ҳолда парта (ёки ёзув тахтаси)
_____кун кечикиб етказиб берилди.

Шартноманинг _____бандига мувофиқ, ташкilotингиз муддатида етказиб бермаган
_____сўмлик парта (ёки ёзув тахтаси) баҳосидан _____% миқдорида Сизнинг
ҳисобингизга _____сўм жарима ёзилди.

Кўрсатилган жарима суммасини 30 кунлик муддатда бизнинг _____ҳисоб-китоб
рақамимизга ўтказишингизни сўрайман. Мазкур сумма белгиланган муддатда
тўланмаган тақдирда иш хўжалик судига оширилади.

Лицей директори _____ Б.Каримов
(имзо)

34-топшириқ. Саволларга жавоб беринг.

1. Даъво хатлари қандай мақсадларда ёзилади?
2. Илтимос хати қандай зарурий қисмлардан ташкил топади?
3. Кафолат хати билан даъво хатининг зарурий қисмлари ўртасидаги фарқларни изоҳлаб беринг.
4. Илова хати қайси ҳолатларда ёзилади?
5. Хизмат хатларининг қайси турлари учинчи шахс номидан ёзилади?

Эсда тутинг.

Хизмат хатлари мантқан изчил уч қисмдан иборат бўлади. Кириш қисмида тегишли муассаса мурожаат қилишга асос бўлган сабаб кўрсатилади. Иккинчи қисмда хатда кўтарилган масалани ҳал этиш кераклиги далил асосида баён қилинади. Хулоса қисмида хат ёзишдан кўзланган асосий мақсад айтилади.

Расмий хат матнини ёзишда қуйидагиларга эътибор бериш лозим:

- хат қисқа бўлиши, қоидага кўра бир бетдан ошмаслиги керак;
- фикрлар аниқ ва равшан ифодаланиши шарт;
- матнда кўчма маъноли сўз ва иборалар ишлатилмаслиги зарур;
- гапларнинг кесими ҳужжат тури ва мазмунига мувофиқ учинчи шахс бирлик ёки биринчи шахс кўплик сонда шакллантирилиши лозим;
- матн сарлавҳаси бир жумла шаклида икки қатордан ошмаслиги, “тўқрисида” ёки “ҳақида” кўмакчилари орқали тугатилиши керак (“Лицей ошхонасини таъмирлаш тўқрисида” каби).
- матнда хизмат хатининг тури, номи ёзилмайди, хатнинг қандайлиги матн мазмунида акс этиши зарур.

27-машқ. Гапларда қандай фикр ифодаланганлигини аниқланг, гапларни кўчириб, мазмунига кўра қайси хат турига тегишлилигини қавсда кўрсатинг.

1. Анжуманда куйидаги масалалар кўриб чиқилди. 2. Ушбу кўлёмаларни муҳокама қилиш ва тегишли хулоса бериш учун йўллаймиз. 3. Маърузачиларни таклиф этиш, кутиб олиш ва турар-жой билан таъминлашни лицей маъмурияти ўз зиммасига олади. 4. Мавжуд буюртмаларни бажаришга улгурмаётганлигимиз сабали илтимосингизни бажара олмаслигимизни маълум қиламиз. 5. Бирлашма тажриба-синов ўтказиш учун барча шароитларни яратишга кафолат беради. 6. Иловани ушбу шартноманинг ажралмас қисми деб ҳисоблашингизни сўраймиз. 7. Рўйхатда кўрсатилган дарсликларни етказиб бериш учун тегишли нусхада буюртмалар қабул қилинади.

28-машқ. Ёуйидаги жавоб хатида тушириб қолдирилган қўшимчаларни тўқри қўйиб, дафтарингизга ёзинг.

“Фидокор” газета... бош

муҳаррири С.Сафаров...

“Фидокор” газетаси таҳририяти томони... 2002 йил 3 мартда юборилган И-01-90 рақамли сўров хатингиз... жавоб... Сизга шуни маълум қиламиз..., маҳалламизда яшовчи бир гуруҳ ёшлар... 14-турар жой даҳасида оммавий спорт турлари билан шуқуллан... учун етарли шароитлар йўқлиги тўқрисида ,,,, шикоят хатида кўрсат... камчиликлар маҳалла фаоллари йиқилиши... шу йил 23 мартда ўтказилган йиқинида кўриб чиқ... .

Хат... кўрсатилган камчиликлар асос... экан... тан олин... . Юнусобод тумани... 14-даҳасидаги қаровсиз қолдирилган майдонларни тоза..., уйлар ҳовлисидаги гаражлар... олдириб, ўйингоҳ... айлан..., мавжуд спорт иншоотларини таъмир... вазифалари “Ҳашар” коммунал хўжали... раҳбари Ғ.Очилов... топширилди.

Кўрилган ушбу чора-тадбирлар... ижроси ҳақида таҳририятингиз... қўшимча хабар қила...

“Юнусобод” маҳалла

қўмита... раиси

С.Олимов.

Билиб олинг.

Расмий хатларда баён қилинган фикр мантиқий изчилликда ифодаланиши, етарли далиллар билан асосланиши ва хулосаланиши лозим. Зарур ҳолатларда ўринли таклиф ёки эътироз билдирилиши мумкин. Аммо мутасадди раҳбарга нисбатан ҳурмат сақланиши, мурожаат одобига амал қилиниши зарур. Шу мақсадларда:

- раҳбарга мурожаат шакли “Сиз” сўзини бош ҳарфда ёзиш орқали ифодаланади (Сизга, Сиздан каби).

- фикрий боқлиқ “бу”, “ушбу”, “мазкур”, “шу сабабли”, “шунга кўра (мувофиқ)” каби сўзлар ёрдамида таъминланади.

- таклиф ва эътирозлар “бизнингча”, “шартномага кўра”, “бирок”, “шу билан бир каторда”, “деб ўйлаймиз” каби сўз ва сўз бирикмалари орқали ифодаланади.

35-топириқ. *Ўқув журтингизда “Алишер Навоий ижоди - бебаҳо маънавий мерос” мавзусида илмий-амалий семинар ўтказиши ҳақида ахборот хати тайёрланг. Зарурий қисмлари тўқри қўйилганлигини ўртоқингизга текиштиринг.*

35-топириқ. **А. Хатни ўқинг. Ажратилган сўзларнинг маъносини изоҳланг.**

“Онажон! Куёвингизнинг ёзганларидан ташқари, мен сизга шу билан олтинчи хат ёздим. Аммо сиздан учта ва дадамдан иккита хат олдим. **Айниқса**, дадамнинг кейинги хатидаги қора хабар билан дори дунё кўзимга торайди. Ўлим ҳақ, аммо **бечора** бўвим жон берар экан, ёнида туриб дуосини олиб қолмаганим учун кўп **ҳасрат чекдим. Айниқса**, мусофирчилигим ёмон асар қилди. Кўз ёшларим билан юзимни ювдим. Бугун бешинчи кундан бери **раҳматлик бўвим** арвоҳига атаб қуръон бошладим. Хатм қилиб бақийшлайман, худо Қариқи раҳмат қилсин, **сизга сабр берсин**. Энди мусофир қизингизнинг бахтига сиз ўлманг, **омин**.”

Ваъда маълум бўлсинки, алҳамдулилло куёвингиз ва қудаларингиз саломатдирлар ва **ўларнинг сояларида** мен қизингиз ҳам ўйнаб-кулиб юрибман. Сизни ва отамни **жуда соқиндим ...**

Сиз менинг **телба сўзларимдан** аччиқланманг. Агар бу гапимнинг тўқрилигини **билмакчи бўлсангиз**, Тошкент келганингизда қайин отамнинг насихатини **ўз қулоқингиз** билан эшитинг-да, ундан кейин сўзимга қиймат беринг!

Аза ҳамма вақт топилади **десангиз** қизингизнинг **кўнгли учун** ҳали ҳам келганингиз **яхши**. Дадамга менинг арзимни айтсангиз **албатта** қайтармас. Мендан дадамга **беҳад** салом. Келаси ойдан қўрқаман... **Кўришолмасак** мендан рози бўлинг, дадам ва бошқа ёри дўстлар ҳам. Кумуш ёздим.

Тошкент 1269 йил, 1 қавс ойида”.

(А.Ҳодирӣ, “Ўткан кунлар”дан).

Б. Ушбу хатнинг хизмат хатларидан фарқловчи хусусиятларини топинг.

29-машиқ. *Нуқталар ўрнига тегишли сўз ёки қўшимчани қўйиб кўчиринг. Айнан шу сўз ёки қўшимчани нега танлаганингизни тушунтиринг.*

1. Таътил бошланиши ,, (билан, туфайли) ,, (сен, сиз)нинг келишинг ,, (-изни, -ни) орзиқиб кутаман. 2. Мендан ҳаммага, ,, (айниқса, хусусан) синфдошларингга ,, (тегишли, кўпдан-кўп) салом ,, (-ни, -лар) етказ ,, (-ишингни сўрайман, -асан деб ўйлайман). 3. Ушбу ,, (хат, мактуб) сенга қайси ,, (кун, сана)да етиб бор ,, (-иши билан, -са) дарров жавоб ёз ,, (-ишинг керак, -гин), хўпми. 4. Юборган ,, (маблақ, пул)ларингизни олдим, катта ,, (раҳмат, ташаккур)! 5. Бўш кол ,,

(-димми –ган тақдирда) хаёлимни сиздан уз ,, (-ишим мумкин эмас, -омай қоламан). 6. Менга кўрсатган ,, (махсус, катта) ёрдамингиз ,, (орқали, туфайли) ишларим ,, (ривожланди, юришиб кетди). 7. Сиз билан ,, (тез муддатда, яқин кунларда) кўришиш ,, (умидидаман, зарур).

Эслаб қолинг.

Шахсий хатлар вазифаси ва мазмунига кўра икки турли бўлади. Кундалик турмушда, асосан, оилавий ёки дўстона муносабатларни ифодаловчи хат, мактуб кенг қўлланади. Бундай хатлар расмий ёзишмалардан ҳажмининг чекланмаганлиги, шаклий мустақиллиги, матн мазмунининг ички кечинмаларга, ҳазил, қочирик, гина, афсус, таклиф, эътироз, миннатдорчилик кабиларни оддий сўзлашув ёки бадий услубга яқин ифода шаклига хослиги билан ажралиб туради. Саломнома хатлари, севги мактублари, дўстлик ва ҳамкорлик муносабати юзасидан ёзиладиган хатлар ана шундай эркин услубда ёзилади.

Шахсий хатнинг дипломатик ёзишмаларга мансуб тури ҳам мавжуд. Булар ярим расмий тусда бўлиб, уларда давлат бошлиқлари, дипломатик ходимларнинг шахсий ва оилавий ҳаётидаги янгиликлар, совҚа тақдим этиш, миннатдорчилик билдириш, расмий учрашувларда кўрсатилган масалаларни ҳал қилишга қаратилган илтимослар билдирилади. Юқоридаги шахсий хатлардан фарқли равишда бунда адабий тил меъёрига тўла амал қилинади.

36-топшириқ. Матнни ўқинг. Хизмат даражасидаги нутқий алоқага хос жумлаларни ажратинг ва оддий сўзлашув услубидан фарқини тушунтиринг.

,,, Керакли рақамни терди-да, уч тўрт сигналдан сўнг кимдир трубкани олгач, аёл кишининг овозини эшитиб, дарров ўзини танитди ва:

- Азиз Ғосимович қачон келадилар, кўнҚироқ қилдиларми? – деб сўради. – Расул Оллоёрович қизиқяптилар.

- Телефон қилдилар! Индинга келяптилар, самолётда! – деди Салтанант энтикиб.

- Ғайси рейсда?

- Нима?

- Рейсини сўраяпман, қайси рейс?

Салтанат бир дам жимиб қолди ва охири гуноҳқорона товуш билан:

- Эсим қурсин, сўрамабман-ку, - деди.

Котиба қиз иши охиригача битмагани ва ҳўл туфлиси Қашига текканидан кайфияти бузилиб:

- Вой рейсини билмасангиз кутгани қандай чиқасиз?! – деб ачитиб олди.

- Кечирасиз ,,,, - Салтанат жудаям хижолат бўлди.

Котиба киз индамай трубкани қўйиб қўйди. Кейин Расул Оллоёрович ҳузурига кириб, суриштириб билган гапларини айтди.

(□.Усмонов, «Гирдоб»дан).

30-мишқ. Телефонда расмий сўзлашувга оид диалоглардаги бўш ўринларни тўлдириб, дафтарингизга кўчиринг, нутқий қолиплар шаклининг тузлишига эътибор беринг.

1. – Алло,Олим Раҳимович керак эдилар, нашриётдан телефон қил,,,,,

- Ҳозир чақираман.

- Алло, Раҳимов . . .

- Ассалому алайкум. Мен «□қитувчи» нашриётининг муҳаррири Ортиқ Абдуллаевман.

Нашрга тайёрланаётган қўлёзмангиз ,,,, нашриётга келиб кетишингиз ,,,,,.

- Яхши, эрта,,, борсам бўладими?

- Тушдан кейин келганингиз ,,,,.

- Хўп, албатта, бора,,,,.

2. – Алло, лицейлар бошқарма,,,,, Мўминжон Маҳмудовман.

- Эшита,,,,, Мўминжон Ҷодирович! Мен ходимлар ,,,, бошлиқи Анвар Ҷосимовман.

- Сиздан илтимос, Анваржон, директор билан келишган,,,,, олимпиада ҳайъатига киритила,,,,, ўқитувчилар рўйхатини юбор...

- Нечта кишини тавсия этиш... лозим?

- Бешта тажрибали ўқитувчини ёзсангиз, ўзимиз танлаб оламиз.Тушунар,,,,?

- Тушундим, Мўминжон Ҷодирович.

- Яхши, соат олти,,, кутаман.

- Хўп, ҳозир тайёр,,, етказаман.

37-топшириқ. Юқоридаги диалогларнинг оддий сўзлашув услубидан фарқини тушунтиринг.

38-топшириқ. Матнни ўқинг. Телефонда сўзлашиши одобига оид жумлаларнинг маъносини изоҳланг.

Агар сиз қўнҚироқ қилсангиз, албатта, гапни салом-алиқдан бошланг. Шундан сўнг ўзингизни танитинг (иш юзасидан телефон қилсангиз хизмат вазифангизни ҳам айтишингиз маъкул) ва керакли жойга тушдингизми ёки йўқми шуни аниқлаб олинг. Керакли жойга

тушганингизга ишонч ҳосил қилганингиздан сўнг, сизга зарур бўлган кишини чақириб беришларини илтимос қилинг. Ҳол-аҳвол сўраб, асосий мақсадга ўтинг. Телефонда қисқа, лўнда гаплашишга ҳаракат қилишингиз лозим. Хайрлашиб бўлганингиздан кейин телефон дастагини биринчи бўлиб сиз қўйинг, чунки телефон рақамини сиз тергансиз.

Агар сизни телефонга чақиршса, «Лаббай» ёки «Эштаман» деб жавоб қилинг. Бошқа жойга тушиб, сиздан кечирим сўрашса, «марҳамат, ҳечқиси йўқ», деб дастакни қўйинг. Телефон орқали мулоқат қилаётганингизда ходимлардан бири ҳузурингизга келиб муҳим иши борлигини айтиб қолса, ҳамсухбатингиздан узр сўранг ва маълум вақтдан кейин унга ўзингиз қўнқирок қилишингизни айтиб, телефон дастагини оҳиста қўйинг. Телефонда гаплашаётганда ўтирган жойдан туриб, қўлини кўксига қўйиб ёки бошни эгиб гаплашиш кабилар одоб доирасига кирмайди. Бу ҳолатда гаплашсангиз атрофдаги ходимларнинг Қашига тегасиз.

31-машқ. Ёуйидаги қурилмалар асосида гаплар тузинг ва шу гаплар асосида матн яратинг.

Ким?

Кимга? хабар етказди.

Ким?

Кимдан? қабул қилади.

Ғачон?

Нима? йиқилиш бўлади (ўтказилади).

Ким?

Нима учун? қатнашиши (тайёргарлик кўриши) шарт.

39-топириқ. Телефонограммани ўқинг, шу асосда лицейингизда «Камолот» ёшлар ижтимоий ҳаракатининг йиллик ҳисобот йиқилиши бўлиши ҳақида телефонограмма намунасини ёзинг.

«Устоз» жамқармаси
Етказувчи – котиба Салимова
Тел: 45-16-20

ЎЗМУ қошидаги академик
лицей директориға
Ғабул қилувчи – котиба
Туропова.
Тел: 46-36-95 соат 15:30

Т Е Л Е Ф О Н О Г Р А М М А

2002.18.04.Тошкент

№:14

Республика «Устоз» жамқармаси хайъат бошқаруви йиқилиши қарорига қўра лицейингизга бир дона IBM PC – 150 русумли компьютер ажратилди. Уни қабул қилиб олиш учун Сиз ишончнома билан ўз вакилингизни юборишингиз лозим.

Жамқарма раиси

И.Шодмонкулов

Билиб олинг.

Телефонограмма орқали белгиланган жойга шошилинич хабар матни етказилади. Бундай матн бир нусхада тайёрланади, раҳбар ёки масъул шахс томонидан имзолангач, тегишли жойга телефон орқали етказилади.

Телефонга чақирилган шахс телефонограмма берилиши ҳақида огоҳлантирилиши, у қабул қилишга тайёр бўлгач, қабул қилувчи улгурадиган суръатда етказувчи томонидан ёздирилиши лозим. Матннинг тўқри қабул қилинганлигига ишонч ҳосил қилиш учун қабул қилувчи матнни етказувчига қайта ўқиб эшиттирилиши шарт. Ҳабул қилувчи телефонограмманинг берилиш вақти ва санасини, етказувчининг исм-фамилияси, лавозимини қайд этади. Етказувчи ҳам қабул қилувчи ҳақида шундай маълумотларни ёзиб қўйиши лозим.

40-топшириқ. А. Лицейингизда ўтказилиши мўлжалланган бирор тадбир тўқрида факс ёки электрон почта орқали (e-mail) юбориладиган хабар матнини тайёрланг. Факсограммада телефонограммадан фарқли тарзда қандай зарурий қисмлар бўлиши лозимлигини аниқланг:

б) саволларга жавоб беринг.

- 1) факсограмма орқали хабар жўнатишдан олдин қандай тайёргарлик ишлари бажарилади?
- 2) факс орқали йўлланган хабарингиз қабул қилинганлигини нима билан асослаш мумкин?
- 3) факсограммани тўқри қабул қилиш учун нималарга эътибор бериш керак?

32-машқ. Берилган сўз бирикмалари иштирокида телефонограмма матни тузинг.

Маданият саройида, иш билан таъминлашга оид, туман бандлик хизмати, ёшлар таклиф этилади, 5 май соат 16:30да, корхона ва ташкилот вакиллари, Ёзбекистон миллий университети, талабалар шаҳарчасида яшовчи.

41-топшириқ. Телеграмма матнини ўқинг, телефонограммадан фарқли жиҳатларини изоҳланг.

Фарқона 16 Бувайда 8

Иномжон Ҳодировга

Йигирма бешинчи мартда уйимизга ўртоқим Асадулла боради. У билан ҳайдовчилик гувоҳномамни бериб юборинг, ўқлингиз Илҳом.

Эслаб қолинг.

Телеграмма шошилиш хабар етказишнинг жуда қисқа ва ихчам шаклидир. Хабар мазмунини ифодаловчи телеграмма матни бош ҳарфлар билан икки интервалда ёзилиши керак. Ёўлда ёзилган тақдирда ҳарфлар йирик-йирик, сўзлар аниқ кўриниши лозим. Матн тилида йиқик содда гаплар, тўлиқсиз гаплар ишлатилади, тиниш белгилари қўйилмайди. Хабар баёнида тўқри маъноли ихчам сўзлардан, қисқартмалардан фойдаланилади. Бундай телеграф услубида тил бирикмалари имкон назар тежалиши талаб қилинади.

Телеграмма матнида бўқин кўчирилишига йўл қўйилмайди, гаплар барча қаторларга хатбошисиз ёзилади. Кунлар ва рақамларни сўзлар билан ёзиш таъсир қилинади, мураккаб сонларни рақам билан ёзиш мумкин. Телеграмма сўнгида жўнатувчининг адреси, исми-фамилияси ва юборган санаси кичик ҳарфлар билан кўрсатилади.

42-топшириқ. А. Ёўидаги мазмундаги муҳим хабарларни жўнатиш учун телеграмма матнлари тузинг:

1) яқин дўстингизни ўзингизнинг ёки қариндошингизнинг тўйига таклиф қилинг; 2) юқори давлат ҳокимияти органлари (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси, вилоят ҳокимлиги)га эришган катта ютуқингиз тўқрисида хабар ёзинг.

Б. Ёўидаги саволларга жавоб беринг:

- 1) юқоридаги икки телеграмманинг қайси бирида почта адреси кўрсатилмайди?
- 2) телеграмма билан телефонограмма ўртасида қандай фарқлар бор?
- 3) фототелеграммадан қандай мақсадларда фойдаланилади?
- 4) телеграмманинг тиниш белгиси қўйилиши мумкин бўлган ҳолатни изоҳланг.

33-машқ. Берилган сўз бирикмалари ва гапларни маънодошлари билан ёнма-ён қўйиб дафтарингизга кўчиринг.

Йиқилишда қатнашишлари шарт, «Миллий тикланиш» партияси аъзолигига қабул қилиндим, 5218 рақамли жорий ҳисобингдан, бу тўқрида такрор хабар берилади, жамқарма қарорига кўра, намунали ташкил этилганлиги сабабли, мажлисда бўлишлари керак, бу ҳақда

кўшимча маълумот берилди, 5218 рақамдаги ўз жорий ҳисобим маблақидан, Мени «Миллий тикланиш» партияси сафига олишди, яхши тайёрланганлиги туфайли, жамқарма томонидан чиқарилган қарорга мувофиқ.

34-машқ. Гапларни ўқинг, лексик-услубий хатоларни аниқланг ва изоҳланг.

1. Лицей ошхонасида овқатланиш хавфсизлиги ойлигини ўтказди. 2. Ҳамма кўшимчаси бор ўқувчилар йиқилишга. 3. Мавжуд чора-тадбирлар белгилангандан аввал интизом яхшиланди. 4. Педагогик катта стажга эгаман. 5. Эшикни очмасимдан киришга таклиф этдилар. 6. Бу йўлдан юриш ҳозирча тақиқланади. 7. Ота вазиятини қулоққа қўйиш, ҳар қачон эсан чиқармаслик керак.

43-топшириқ. Ёуйидаги сўз бирикмаларидан фойдаланиб муайян ши-ҳаракатнинг қандай сабаб билан бажарилмаганлиги ёки нима мақсадда бажарилганлигига оид гаплар тузинг.

Маънодош сўзни тополмаганлиги учун, вергулни ўринсиз ишлатганидан, фикрини асослаш мақсадида, муддати кўрсатилмаганлиги туфайли, телефон ишлаётганлиги сабабли, зудлик билан етказиш мақсадида, ҳисоб рақами ўзгарганлиги муносабати билан, кўчма маънони ифодаласин деб, тутуқ белгиси тескари қўйилганлигидан, ишонтириш мақсадида, бош ҳарф билан ёзмаганлиги учун.

Билиб олинг.

Ҳужжат матни аниқлик, ихчамлик, лўндалик, мазмуний тўлиқлик каби талабларга жавоб бериши лозим. Бу хусусиятлар ҳужжатчилик тилининг ўзига хос услуби, сўз қўллаш йўллари, морфологик ва синтактик белгилари орқали таъминланади.

Хизмат ёзишмаларида аниқлик ва мазмуний тугаллик фикрни аниқ далиллар билан асослашга боқлик. Ҳужжатчиликда бундай далил, асослар қуйидагича бўлиши мумкин:

- расмий қонунлар, битим ва шартномаларнинг тегишли моддалари, бандларини кўрсатиш. Масалан, «ЎзР фуқаролик кодексининг 1135-моддасига мувофиқ», «Тузилган шартноманинг 3-бандига асосан» каби.
- қонунчилик ёки келишилган шартлар, адреснинг ўзгарганлигини таъкидлаш. Масалан, «бошқа шаҳарга кўчиши муносабати билан»;
- рақамли кўрсаткич, ҳисоб-китоблар асосида. Масалан, «давлат рақами 10 S 6260 бўлган ВАЗ 2107 русумли енгил автомобиль билан»:

- мантиқий асосларни ифодаловчи «шунга кўра», «муносабати билан», «,,ганлиги сабабли», «,,иши учун», «оқибатида», «,,маслиги туфайли», «шу мақсадда», «гувоҳлик беришича», «текширув натижасига биноан» ва ҳ.к.

44-топшириқ. Матнни ўқинг, унинг зарурий қисмларини аниқланг ва тавсифланг.

Таржимаи ҳол

Мен, Собиров Нодир Нозим ўқли, 1985 йил 27 июнда Бухоро шаҳрида хизматчи оиласида туқилдим. Отам - Собиров Нозим вилоят йўл қурилиши бошқармасининг бош муҳандиси, Онам - Номозова Насиба 18-ўрта мактабда ўқитувчи бўлиб ишлайдилар. Оилада 4 кишимиз. Укам - Насим 7-синфда ўқийди.

1992 йилдан 2002 йилгача Бухоро шаҳридаги 18-мактабда ўқидим. Мактабда синф деворий газетаси муҳаррири бўлдим. Она тили ва адабиёт фанларига жуда қизиқаман. Бу фан бўйича вилоят олимпиадасида 2-ўринни эгаллаганман. Теннис бўйича республика мусобақаларида фахрли ўринларни олганман.

9-синфни тугатиб, 2002 йилда Бухоро давлат университетининг академик лицейига ўқишга кирдим.

Менинг турар жойим: Бухоро шаҳри, Янгиер кўчаси, 51-уй.

(имзо) Н.Собиров.

2002 йил 21 май

35-машқ. Ёуйидаги сўз ва сўз бирикмаларини дафтарингизга кўчиринг ва маъноларини изоҳланг, сўнгра улар иштирокида гаплар тузинг.

Дехқон оиласида туқилдим, савдо уюшмаси раиси, бўлим мудир вазифасида ишлайди, мактабни тамомладим, ўқишга кирдим, лавозимда ишладим, аъзосиман, қатнашаман, уйланганман, турмуш ўртоқим, жамоат иши, сайланганман.

45-топшириқ. Ижтимоий келиб чиқиши ва ижтимоий аҳволи бирикмаларининг маъносини изоҳланг. Ёзингизнинг ижтимоий келиб чиқишингиз ва ижтимоий аҳволингиз тўққисидида кичик матн тузинг.

36-машқ. Ариза намунасидаги бўш ўринларни тўлдириб, дафтарингизга кўчиринг. Ажратилган сўзлар маъносини изоҳланг.

Тошкент давлат педагогика

университет,, ректори

проф. Б.Ў.Ғодировга

... факультети... II курс талаба,,

Самад Ғосимовдан

А р и з а

Мен «Умид» жамҚарма... танловида . . . натижаларга эриш,, имтиёзли ўринни қўлга кирит... . Шунинг . . . «Умид» жамҚармаси мен... Америка ғўшма . . . га ўқиш учун йўлланма беришга . . . қилди.

Ўқишимни Америк . . . Штатлари... Колифорния университети... тарих факультетида . . . эттириш учун рухсат . . .ни сўрай... .

(имзо)

С.Ғосимов

2002 йил 28 май

Эслаб қолинг:

Ариза муайян муассаса ёки мансабдор шахс номига бирор илтимос, таклиф ёки шикоят мазмунида ёзиладиган расмий хужжат саналади. Иш юритишда фаол қўлланадиган расмий хужжат ҳам аризадир.

Аризалар мазмуни, услуги, ҳажмига кўра турлича бўлади. Чунки ўқувчи ёки талабанинг турли масалалар юзасидан таълим муассасаси раҳбарига ёзадиган аризалардан тортиб ишчи хизматчининг, фуқароларнинг корхона бошлиқи, ҳокимларгача ёзадиган аризалари бир биридан фарқ қилади. Бундан қатъий назар ҳар қандай аризада қуйидаги зарурий қисмлар ифодаланиши лозим:

- ариза йўлланадиган муассаса номи ёки раҳбарнинг вазифаси, унвони, исми, ота исми ва фамилияси
- ариза ёзувчининг турар жойи ёки вазифаси, исми, ота исми ва фамилияси
- хужжат номи (Ариза)
- ариза матни (илтимос, таклиф ёки шикоят)
- зарур бўлган ҳолатда илова қилинадиган хужжатлар номи.
- қоқознинг чап томонида ариза ёзилган вақт (йил, кун ва ой)

- қоҚознинг ўнг томонида ариза ёзувчининг имзоси, исми ва ота исмининг бош ҳарфлари, фамилияси.

37-машқ. Берилган гапларни юқорида кўрсатилган зарурий қисмлар тартибига амал қилган ҳолда жойлаштириб, дафтарингизга кўчиринг.

Касаллигим туфайли қишки синов ва имтиҳонларни ўз вақтида топшира олмадим. Тошкент юридик коллежи директори М.Мирҳамидовга. И.Абдуллаев. Шу синов ва имтиҳонларни топширишга рухсат беришингизни сўрайман. Ариза 2002.23.02. Аризамга касаллигим тўқрисидаги тиббий маълумотнома илова қилинди. 2-босқич талабаси Илҳом Абдуллаевдан.

46-топшириқ. Лицейингиз директорига ўқув (акдем)таътил беришни сўраб ариза ёзинг.

38-машқ. Ёуйидаги бирикмаларни дафтарингизга кўчиринг ва эслаб қолинг. Улардан фойдаланиб тўртта гап тузинг.

Бошқа шаҳарга кўчишимиз муносабати билан, меҳнат таътили беришингизни сўрайман, илова қилинди, илова қилинган ҳужжатлар асосида касаллиги туфайли, моддий қийинчиликлар сабабли, озод этишингизни сўрайман, ўзим ҳақимда қуйидагиларни маълум қиламан, ижозат беришингизни сўрайман, ёшлар номидан сўраймиз, ёрдам беришингизни сўраймиз, деб ҳисоблашингизни сўрайман, ҳақида қарор чиқаришингизни сўрайман, айтилганлар асосида, келмаётганлиги сабабли, моддаларига риоя қилган ҳолда, муддатини узайтиришингизни сўрайман, даъво талабларини тасдиқлаш учун, ушбу ҳужжатларга мувофиқ.

47-топшириқ. Матнни ўқинг ва мазмунини изоҳланг.

Мен 2002 йил 14 октябрдан 6 ноябргача онамнинг қаттиқ бетоблиги сабабли дарсларга қатнаша олмадим. Ёлдирган 48 соат машқулотни мустақил равишда ўзлаштираман.

Илова: онамнинг касаллиги тўғрисида тиббий маълумотнома.

39-машқ. Берилган тушунтириш хатидаги нуқталар ўрнига мос қўшимча ва сўзларни қўйиб, дафтарингизга кўчиринг.

С.Раҳимов номли

лицей директори

Т.Ўодиров, , ,

3-босқич талабаси

А.Хотамов, , ,

Тушунтириш хати

Шу йил 15 декабрь куни мен физика ўқув хонасида курсдош, , , Э.Умаров , , , машҚулот ўтказаетган эдик. Мен шошилиб омбир, , , олмоқчи бўлиб, стол, , , туртиниб кет, , ,. Стол носозлиги , , , унинг усти, , , шиша идиш синди. Биз ножўя ҳаракат қилган, , , йўқ, тасодиф, , , шундай бўлди.

(имзо) А.Хотамов

2002 йил 15 декабрь

Билиб олинг:

Тушунтириш хати хизмат (ўқиш) га алоқадор масалани, унинг бирор жиҳатини ёзма изоҳловчи ҳужжатдир. Шахсий тушунтириш хатлари ходим (талаба) томонидан муассаса (ўқув юрти) раҳбари номига ёзилади. Унда иш (ўқиш) жараёнида ходим (талаба) томонидан содир этилган айрим ўринсиз хатти-ҳаракатлар тафсилоти, уларнинг сабаблари билдирилади ва далиллар билан изоҳланади. Одатда, тушунтириш хати мансабдор шахс (раҳбар) талаби билан ёзилади. Бу ҳужжат ходим (талаб) ҳақида бирор қарорга келиш, унга нисбатан маъмурий жазо чораси қўллаш ёки қўлламаслик учун асос вазифасини ўтайди.

Тушунтириш хати ходим (талаба)нинг ўз дасхати билан ёзилиб, ёзувчи шахс номи қаратқич келишигида (масалан, Н.Собировнинг тушунтириш хати) расмийлаштирилади. Матн мазмуни аниқ ва ихчам тузилади, сана ва далиллар аниқ кўрсатилади, етарлича изоҳланади, қўшимча асослов ҳужжатлари иловада берилади.

40-машқ. Ёуйидаги қолиплаган бирикмаларни дафтарингизга кўчириб олинг ва хотирангизда сақлаб қолинг. Бу бирикмалардан фойдаланиб, ўқув амалиётида қатнашмаганингиз сабаби тўқрисида тушунтириш хати ёзинг.

Зарурият туфайли, бетоблиги сабабли, шифохонада даволанаётганлиги учун, носозлиги туфайли, ёмон ташкил этилганлиги сабабли, жорий этилганлиги муносабати билан, имконияти йўқлиги туфайли, вафот этганлиги сабабли, об-ҳаво ноқулайлиги учун, ўзгарганлиги муносабати билан, хабар берилмаганлиги сабабли, эътиборсизлик туфайли, рухсат берилмаганлиги сабабли.

48-топшириқ. Матнни ўқинг, ажратилган сўзларнинг маъносини изоҳлаб, матн мазмунини нимага қаратилганлигини айтинг.

Мен, она тили ва адабиёт фани ўқитувчиси Маҳмуда Валиева, лицей кутубхонасидан ижтимоий йўналиш бўлимининг 2-босқич талабалари ўртасида мушоира ўтказиш учун 10 (ўн)та «Шеър санъатлари» китобини олдим.

МашКулот тугагач, олган китобларни топшираман.

41-машқ. Нуқталар ўрнига тегишли қўшимчаларни қўйинг. Сўнгра бу гапларни тилхатнинг зарурий қисмлари тартибида жойлаштириб, матн яратинг.

Алишер Навоий таваллуди. . . 552 йиллиги муносабати билан ўтказил. . . анжуман олди. . . коллеж кутубхонаси . . . Р.Юнусов. Навоийнинг ҳаёти ва ижодий меросини ёритувчи бурчак ташкил эт. . . мақсадида 50 (эллик) та китоб ол. . . (рўйхат илова кил. . .). Тилхат . Мен, ўзбек тили ўқитувчиси Рустам Юнусов.2002.04.02. Китобларни 2002 йил 10 февралда қайтариб топшириш мажбурият. . . зиммам. . . оламан.

Тошкент қурилиш коллежи директори М.Асқаров. . .

49-топшириқ. Саволларга жавоб беринг.

А. Тилхатдаги ёзувларни нега ўчириш ёки тузатиш мумкин эмас?

Б. Тилхат нотариал идораларида тасдиқланиши шарт бўлган ҳолатларни изоҳланг.

В. Буюм ёки пул миқдори тилхатда қандай кўрсатилади?

Г. Ҳай ҳолатда гувоҳлар кўрсатилади?

50-топшириқ. Ёуйидаги сўз ва сўз бирикмалари ёрдамида 4 (тўрт)та гап тузинг, уларни мантиқий боқланишида жойлаштиринг.

Ишончнома тузмоқ, пул жўнатмасини олмоқ, хизмат сафари, март ойи учун, номимга келган, ишонч билдирмоқ, ваколат бермоқ, курсдошимга, менга тегишли, ҳуқуқини бермоқ, имзо қўйишга, шартнома тузишга, уюшма кассасидан, паспортга эга, бетоблигим туфайли, имзосини тасдиқламоқ, бир йиллик муддатда берилди.

Эслаб қолинг:

Ишончнома муайян муассаса ёки айрим шахс номидан иккинчи бир шахсга унинг номидан иш кўриш учун ёзма равишда ишонч билдирилган ваколатли ҳужжат саналади.

Мазмуни ва ваколат эгасига кўра хизмат ишончномаси ва шахсий ишончномалар фарқланади.

Хизмат ишончномалари давлат идоралари, жамоат ташкилотлари томонидан мазкур идоранинг мансабдор шахсига унинг шу идора томонидан иш юритишга вакил этилганлигини тасдиқлаш учун берилади. Бундай ишончнома идора раҳбари томонидан имзоланади ва тасдиқланади, шунингдек, амал қилиш муддати кўрсатилади.

Шахсий ишончномалар айрим шахслар томонидан ўзига тегишли пул ёки қимматбаҳо нарсаларни бориб олиш учун ишонган кишисига ишонч билдириб ёзган ҳужжатидир. Бундай ишончнома ваколат берувчининг иш жойи (ишламаган тақдирда маҳалла қўмитаси) томонидан муҳр билан тасдиқланиши лозим.

42-машқ. Матнда тушириб қолдирилган қўшимчаларни тўқри топиб қўйинг ва шахсий ишончнома намунасини дафтарингизга кўчиринг.

И Ш О Н Ч Н О М А

Мен, Камол Йўлдошев, гуруҳдош. . . Абдулла Ахмедовга Яккасарой туманидаги 64-алоқа бўлим. . . мен. . . ном. . . келган 50.000 (эллик минг)сўм миқдоридаги пул жўнатма. . . ол. . . учун ишонч билдир. . . .

(имзо) К.Йўлдошев.

2002 йил 5 май

К.Йўлдошев имзо. . . тасдиқ. . .

Лицей кадр. . . бўлим. . . бошлиқи (имзо) А.Шукуров.

(муҳр)

51-топириқ. Берилган сўз бирикмалари ва гапларни тартиб билан жойлаштириб, хизмат ишончномаси намунасини тузинг ва зарурий қисмлари ўрнини чизмада кўрсатинг.

Юнусобод туманидаги 42-сон маданий моллар дўконидан шартнома бўйича, Чилонзор туманидаги М.Улуқбек номидаги лицейнинг хўжалик ишлари мудирини Хасан Бобоевга,

лицейимизга ажратилган 78.550 (етмиш саккиз минг беш юз эллик)сўмлик ўқув қуролларини олишга ишонч билдиради. Лицейнинг тўртбурчак муҳри. Лицей директори Б.Ўодиров.

Ишончнома, Ишончнома 2002 йил 10 июнгача амал қилади.2002.10.05. Тартиб рақами: 18-104. Думалоқ муҳр. Имзо.

52-топишиқ. Матнни ўқинг. Атоқли адиб Ойбекка берилган тавсифни ўз сўзларингиз билан кенгайтиринг. Белги ифодаловчи сўзлар маъносини изоҳланг.

Талант қанчалик катта, қанчалик қудратли бўлмасин, ҳар нечук юзада бўлмайди, конга ўхшаш ернинг қаърида бўлди. Бу кон – талантни қазиб олиш учун аввало катта ақл, ундан кейин катта билим, матонат, куч, Қайрат, буларнинг устига дард бўлиши керак.

Катта талант эгаси Ойбекда мана шу хислатларнинг ҳаммаси мавжуд. Ойбек мана шу хислатлари билан халқимизнинг маънавий хазинасига катта бойлик қўшди.

Ёзувчининг умри йил билан ўлчанмайди, ижодий фаолиятининг самараси билан ўлчанади. Ойбек 400 йилга тенг келадиган 40 йиллик ижодий фаолиятининг бир лаҳзасини ҳам самарасиз ўтказгани йўқ. Ойбек бу жиҳатдан ҳам ҳозирги ва келажак адабий авлод қаршисида устод бўлиб гавдаланади.

(Абдулла Ғаҳҳор)

Билиб олинг:

Тавсифий матнларда шахс, нарса, воқеа-ҳодисанинг муҳим белгилари аниқ маълумотлар, сифатловчи ифодалар орқали баён қилинади. Тавсифлашда шахс ёки нарса-воқеани холисона баҳолаш билан бирга унга муносабат билдириш ҳам муҳим ҳисобланади. Бундай матнлар тилида характер-хусусиятни ифодаловчи сифатлар, белгининг ортиқлик даражасини ифодаловчи лексик-грамматик воситалар, ясама сифатлар фаол ишлатилади. Шунингдек, шахс ҳаракат-ҳолатининг белгисини ифодаловчи равишлардан ўринли фойдаланиш талаб қилинади.

Шунга кўра, тавсифий матн яратиш зарурий тил воситаларни тўқри танлаш ва қўллашни, сифат ва равиш ясалиши меъёрларини, бундай сўзлардаги белги ифодасининг даражаланишини пухта билишни тақозо этади.

53-машиқ. Инсонга хос белги-хусусиятни ифодаловчи сўзларни ижобий ва салбий муносабат билдиришига кўра икки устунга ажратиб кўчиринг.

Ҳалол, Қамхўр, мақтанчок, самимий, сипо, ювош, қўпол, масъулиятсиз, эътиборли, меҳрибон, лоқайд, жамоат ишлари сушт, тўқри сўз, бепарво, дангаса, талабчан, кўнгилчан, ширин сўз, жанжалкаш, ташаббускор, андишали, индамас, одамови, кишиларга, аралашмайдиган, обрўли, гиначи, совуққон, қобилятли, билими бўш, иқтидорли.

54-топшириқ. Юқорида келтирилган сифатларнинг зид маъно билдирувчи муқобилларини луқат ёрдамида топинг ва улар иштирокида 4 (тўртта) гап тузинг.

55-топшириқ. Тавсифнома матнини ўқинг. Феъл шаклларини топиб, маъно ва вазифасини изоҳланг.

Акбар Расулов ўрта мактабни аъло баҳолар билан тугатгач, 2001 йилда Ёзбекистон Миллий университетининг ҳуқуқшунослик факультетига ҳужжат топширди ва тест саволларидан юқори балл тўплаб ўқишга қабул қилинди.

Ўқишга кирган дастлабки кунлардан бошлаб ўз қобилияти билан бошқа талабалардан ажралиб турди. Жамоат ишларида фаол қатнаша бошлади. Университет «Зукколар клуби» аъзоси сифатида талабалар ўртасида бир қатор маънавий-маърифий тадбирларни ўтказди. У инглиз тилини яхши билади, эркин гаплаша олади. Бу тилдаги илмий маърузалари билан чет мамлакатларда ўтказилган иккита анжуманда қатнашди. «Ўзбекистон Республикаси мустақиллигининг ҳуқуқий асослари» мавзусидаги маърузаси Англиянинг Манчестр университети раҳбарияти томонидан муносиб тақдирланди.

У - яхши спортчи. Миллий кураш бўйича бир қанча мусобақалар совриндори.

Акбар Расулов ўз устида тинмай ишлайди, аълочи ва иқтидорли талаба сифатида университет талабалари орасида яхши обрўга эга.

У доимий равишда ўз малакасини, сиёсий-маънавий ва ҳуқуқий савиясини ошириш устида қатъият билан ишлайди.

А.Расулов - камтарин, тўқри сўз, дўстларга нисбатан Қамхўр ва меҳрибон.

Тавсифнома «Умид» жамқармаси ташкил этган Англия Манчестр университетига талабаликка юбориш учун ўтказилаётган танлов ташкилий ҳайъатига тақдим этилди.

56-топшириқ. А. Ходим (талаба)нинг иш (ўқиш)га муносабатини ифодаловчи қўйидаги сўз ва сўз бирикмаларини ўз мисолларингиз билан тўлдириб, дафтарингизга кўчиринг.

Виждонли, меҳнатсевар, ташаббускор, ишни ўз вақтида бажарадиган, онгли, дунёқараши кенг, сиёсий етук, ўзи ва ўртоқларига талабчан, ўз ишини яхши биладиган, интизомли, хозиржавоб, масъулиятли . . .

Б. Ушбу сўз ва қолиплаган сўз бирикмаларидан фойдаланиб гуруҳдошингиз (ўқитувчингиз)нинг ўз ишига муносабатини ёритувчи тавсифнома матнини тайёрланг.

43-машқ. Зарур сўз ва бирикмаларни қўшиб, гапларни тўлдириг. Феъл шаклларининг қўлланишига эътибор беринг.

1. Мен Илҳом Шокиров. . . 2001 йилдан . . . таний. . . . 2. Шу лицей ... инглиз тили гуруҳи. . . бирга ўқий. . . . 3. И.Шокиров интизомли, . . . , . . . , . . . , талаба . . . танилган. 4. Лицейимизнинг жамоат ишлари. . . фаол қатнаш 5. У спорт ... мунтазам шуқуллана ... , шу йилги республика фестивалида стол тенниси ... фахрли учинчи ўрин ... эгал ... 6. У инглиз тил билади, эркин сўз ... ола ... 7. Инглиз тилидаги кўплаб бадиий китоб ... мустақил ўқий 8. Шун ... кўра мен Илҳом Шокировни Мирзо Улуқбек ном... стипендияни олиш ... танловда қатнашиш ... тавсия эта... .

57-топшириқ. □қиш ва жамоат ишларида ижобий ишлари билан ўзини кўрсата олган гуруҳдошингизни бирор мукофот билан тақдирланиши учун тавсиянома ёзинг.

Эслаб қолинг:

Расмий-идоравий ҳужжатларни тайёрлашда унинг зарурий қисмлари жойлашишига, матн мазмуни таркибий қисмларининг кетма-кетлигига, тиниш белгиларининг тўқри қўйилишига алоҳида эътибор бериш лозим.

Шу мақсадда қуйидагиларга доимо амал қилишни унутмангиз:

- босма ҳарфларда ёзиладиган ҳужжат номида барча ҳарфлар катта ҳарфлар билан ёзилиши керак. Масалан: Тавсиянома эмас ТАВСИЯНОМА каби.
- ҳужжат юбориладиган муассасанинг номи қисқартирилмасдан тўлиқ, бош ҳарфлар билан ёзилиш қоидаларига амал қилган ҳолда ёзилади.
- ҳужжат матнининг асосий қисмлари хатбоши билан ёзилиши лозим. Ёўшимча қисмлар асосий фикрга боқланган тарзда ундан сўнг берилади.
- шахсий ҳужжатларда изоҳланаётган «Мен» сўзидан ва изоҳ сўз бирикмасидан сўнг вергул қўйилади. Масалан: Мен, Махмуд Ҷодиров, ...
- тавсифномада тавсифланаётган шахс ҳақидаги маълумотлар бир-биридан вергул билан ажратиб ёзилади. Масалан: ...нинг 2-курс талабаси, 1988 йилда туқилган, ўзбек ... каби.

44-машқ. Гапларни ўқинг. Мажхул нисбат ва буйруқ-истак майли шаклидаги феълларни аниқлаб, икки устунга ажратиб дафтарингизга кўчиринг ва улардаги қўшимчаларнинг маъно, вазифасини изоҳланг.

1. Бош муҳандис Шавкат Азимов 2002 йилнинг 16 майдан 23 майгача Фарқона шаҳрига хизмат сафарига юборилсин. 2. II курс талабаларининг ўзлаштириш даражасини текшириш учун қуйидагилардан иборат комиссия тузилсин. 3. Юлдузхон Иброҳимжон қизи 2002.21.05 дан ходимлар бўлими бошлиқи лавозимига қабул қилинсин. 4. Илмий бўлим бош мутахассиси И.Азизов навбатдаги меҳнат таътилидан қайтиб, 2002.12.04 дан ўз вазифасини бажаришга тушди деб ҳисоблансин. 5. Лицей жиҳозлари ва бошқа буюмларини йўқламадан ўтказишда қуйидаги муддатлар белгилансин. 6. Буйруқни назорат қилиш ўқув бўлими мудирини Н.Усмонов зиммасига юклатилсин. 7. Лобар Абдурозик қизи 2002.28.09 дан 50.000 сўмлик маош билан Юнусобод тумани халқ таълими бўлимининг бош методисти лавозимига тайинлансин.

45-машқ. Берилган сўз бирикмалари асосида шундай гаплар тузингки, уларнинг кесими мажхул нисбатдаги феъллардан иборат бўлсин.

Ўз розилиги билан, етакчи мутахассис лавозимига, меҳнат шартномасидан муддат тугаши муносабати билан, молиявий йўқлама ўтказиш учун, ЎзРМК 12-моддасининг 2-бандига кўра, штат жадвали бўйича, малака ошириш курсида бўлиши даврида, машқулотларда қатнашмаганлиги сабабли, ойлик маоши 30.000 сўм миқдоридан, синаш муддати билан, тафтиш ўтказиш учун.

Билиб олинг:

Муайян муассаса, ташкилот олдида турган асосий ва кундалик вазифаларни ҳал қилиш мақсадида буйруқ, фармойиш, кўрсатма каби фармойиш ҳужжатлари тайёрланади. Буйруқ лойиҳаси бош мутахассислар, ҳуқуқ маслаҳатчиси, бош ҳисобчи билан келишилган ҳолда тузилади.

Буйруқ матни муассаса бланкасида ёзилиб, асословчи (кириш) ва фармойиш қисмлардан ташкил топади. Асословчи қисмда буйруқдан мақсад, шарт-шароит кўрсатилади, асос қилинган буйруқ (ҳужжат)га ҳавола қилинади. Асослашга эҳтиёж бўлмаган ҳолларда тўғридан-тўқри буйруқнинг фармойиш қисми берилади.

Буйруқнинг фармойиш қисми янги сатрдан «БУЮРАМАН:» сўзини бош ҳарфлар билан икки нукта қўйиб ёзишдан бошланади. Шундан сўнг фармойиш ёзилади. Агар фармойиш бир нечта бўлса, бандларга ажратилиб, арабча рақамлар билан белгиланади.

Фармойишларда бирор вазифани ким, қандай ва қачон бажариши мажхул нисбатдаги феълнинг буйруқ (III шахс, бирлик) шакли билан ифодаланади (тайинлансин, белгилансин, ўтказилсин, қабул қилинсин каби)

Фармойиш охирида буйруқни назорат қилиш кимга юклатилгани, баъзан эса илгариги жорий ёки бошқа ҳужжат бекор қилинганлиги қайд этилади.

Баъзан фармойишдан сўнг буйруққа асос бўлган ҳужжат номи ҳам кўрсатилади.

58-топшириқ. Ёуйида берилган намунавий буйруқ шакли асосида лицензияда ўтказилган кўрик танлов Қолибларини тақдирлаш тўққисдаги буйруқ лойиҳасини тайёрланг.

Вазирлик номи

Муассаса номи

САРЛАВҲАСИ

00.00.0 № _____

жойи

БУЙРУҒ

Асословчи (кириш) қисми

БУЮРАМАН:

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. Буйруқ ижросини назорат қилиш _____

зиммасига юклатилсин (лавозими ва фамилияси тўлиқ ёзилади)

Директор: (имзо) И.О.Фамилияси

46-машқ. Гапларни ўқинг. Бир маъноли сўзларни ва фикрнинг аниқлигини ифодаловчи сўз бирикмаларини ажратиб кўчириб олинг.

1. Буйруқдан кўчирма буйруқнинг фармойиш қисмидан олдинги ҳамма қисмларини камраб олади. 2. Паттада маълум кишига муайян миқдордаги пул, маҳсулот, уруқ(дон) ёки бошқа нарсаларни бериш лозимлиги ҳақида маълумот акс эттирилган. 3. Бирлашманинг 2002 йил 3 мартдаги 03-58 рақамли буйруқини бажариш юзасидан чора-тадбирлар белгиланди. 4. Туркистон ўлкасининг 1918 йилдаги Асосий қонунида ўзбек ва рус тиллари давлат тили деб эълон қилинган. 5. Ходимга унинг хизмат лавозими вазифаларига кирмайдиган ишлар юклатилса, катта ҳарфлар билан ёзиладиган «тавсия этаман» сўзи қўлланади. 6. Бошқарманинг 2001 йил 18 октябрдаги 152-рақамли буйруқи билан лицейга 4 (тўрт) компьютер ўрнатилди. 7. Бинони иситиш қувурларини алмаштириш ишлари жорий йилнинг 28-октябригача бажарилсин.

59-топишиқ. А. Матнни ўқинг. Матнда ифодаланган маълумотнинг мазмуний тузилишини изоҳланг.

Минг тўққиз юз ўттиз саккизинчи йилнинг авжи баҳор пайти эди. ... Ойбек бундан саккиз ой олдин Ёзувчилар уюшмасидан ўчирилган.

Ботуни Самарқандда ҳибсга олишди. У бир неча йилдан бери қамоқда ётибди. Санжар Сиддиқни Ёнрайдаги дам олиш уйидан, Ёурбон Берегин билан Анқабойни ёзувчиларнинг IV пленуми президиумидан ижод аҳлининг кўзи олдида қўлларига кишан солиб олиб кетишди. Ҷша пленумда Ойбек билан Ҳамид Олимжон уюшмадан ўчирилди. Шу жойнинг ўзида аъзолик ҳужжатлари тортиб олинди.

Фитрат, Чўлпон, Ёодирий, ўзи Юнус, Элбек, Усмон Носирларни фош қилувчи мақолаларнинг кети узилмайди. Улар бу хил ҳужумлардан қамалганларидан кейин ҳам қутилишмади.

Ойбек ўша пайтларда болалари билан тор бир уйда яшарди. Ижод қилиш учун мутлақо шароит йўқ эди. Эр-хотин ўйлаб-ўйлаб яшаб турган хонанинг шифти билан поли оралиқда болаҳона қилишди. Ойбек унга нарвонда чиқар то сахаргача мушк тушиб ёзарди. Ёзиб

чарчаган пайтларда қаддини ростласа боши шифтга тегарди. Кундузлари баъзан Эски Жўвадаги «Октябрь» кутубхонасига бориб ёзарди.

Бу кутубхона илгари «Турон» номи билан аталган. Абдулла Ҷодирӣ, Чўлпон, Фитрат, ўафур ўулом, Ойбек, Миртемирлар бу ерга тез-тез келиб туришган.

(Саид Аҳмад, «Йўқотганларим ва топганларим»дан)

Б. *Матндаги феъл шаклларини мажхул нисбатда қўлланг ва мазмундаги фарқларни айтинг.*

Билиб олинг:

Бир воқеа ёки ҳолат (шахсининг яшаш жойи, вазифаси ёки муассаса фаолияти) ҳақида ахборот берувчи ҳужжат маълумотномадир.

Мазмуни ва хусусиятига кўра хизмат маълумотномаси ва шахсий маълумотнома фаркланади.

Хизмат маълумотномаларида муассаса ёки хўжалик фаолиятига боқлиқ бўлган ҳолат ва воқеа-ҳодисалар тўқрисида раҳбарга ёки юқори ташкилотга хабар берилади. Бундай маълумотларда матн мазмунини очувчи сарлавҳа қўйилиши лозим. Масалан: «Лицей ўқитувчиларининг сони ҳақида» каби. Сарлавҳадан сўнг (баъзан унинг таркибида) хабарга оид сана кўрсатилади. Масалан: «2002 йил 1 октябрдаги ҳолатга кўра» каби.

Шахсий маълумотномалар муассаса, идоралар томонидан фуқароларнинг оилавий ёки иш фаолиятидаги ҳолатларни тасдиқловчи ҳужжат саналади. Хизмат маълумотномаларидан фарқли равишда шахсий маълумотномаларда улар қўлланган идора ёки шахс номи кўрсатилмайди. Бунинг ўрнига матн сўнгида маълумотноманинг каерга берилганлиги ёзилади. Масалан: «Уй-жойдан фойдаланиш бошқармасига тақдим этиш учун берилди» каби. Асосий матнда шахс ҳақида барча маълумотлар аниқ нисбатдаги ҳозирги-келаси замон феъл шакли орқали ифодаланиши лозим («Ишлайди», «яшайди», «ўқийди» каби).

60-топшириқ. Маълумотнома матнини ўқинг, ажратилган сўзларнинг маъноларини изоҳланг.

Лицей директори

С.Собировга

Ётоқхонада яшовчи

талабалардан тушган

шикоятлар ҳақида

М А Ё Л У М О Т Н О М А

2001-2002 ўқув йилининг иккинчи ярмида лицейнинг иккита ётоқхонасида яшовчи 324та талабадан 56 та ариза ва шикоят тушди. 34 таси ариза ва 12 таси шикоят ҳисобланади.

Аризалар моддий эҳтиёж ҳисобланган нарса ва турли жиҳозлар берилишини сўраб ёзилган бўлиб, бу эҳтиёжлар ўз вақтида қондирилган.

Шикоятлардан 10 таси кўриб чиқилган, 2 таси кўриш жараёнидадир. Шикоятлар ётоқхона Низоми қонун-қоидаларига мувофиқ тарзда кўриб чиқилган.

«Камолот» ёшлар ҳаракати

шуъбаси раиси

(имзо)

Н.Маҳкамов

47-машқ. Ёуйидаги сўз ва бирикмалар иштирокида гаплар тузинг, феълларни ҳозирги-келаси замон шаклида қўлланг.

Талаба ҳисобланмоқ, иқтисодчи, лавозимида ишламоқ, яшамоқ, ижарада яшаган, тикувчи, ушланиб қолмоқ, тақдим этиш учун, муҳандис, мактаб маъмуриятига, асос,

топшириш учун, қабул қилинмоқ, тиббий маълумотнома, доришунос, кўрсатиш учун, ойлик маоши, ижтимоий таъминот бўлимига.

61-топшириқ. Сўз ва бирикмаларни қуйидаги саволларга жавоблар тартибида жойлаштиринг.

Ким?	Ўаерда?	Ким бўлиб?	Нима қилади?
------	---------	------------	--------------

Туман солиқ назорати идорасида, ишлайди, Азиз Иброҳимов, иқтисодчи, ўқийди, Фарқона академик лицейда, иккинчи босқич талабаси, «Шарқ тонги» тикувчилик фабрикасида, бош муҳандис, тадбиркор, Юнусобод савдо марказида, лавозимида, хисобланади, доришунос бўлиб, 18-сонли дорихонда, Бухоро шаҳар Тўқимачилар туманидаги.

62-машқ. Берилган сўз бирикмалари иштирокида намунадагидек гаплар тузинг. Кўмакчили бирикмаларни маънодошлари билан алмаштириб дафтарингизга кўчиринг.

Намуна: Маълумотнома талаб этилган жойга тақдим этиш учун берилди.

Кўрсатиш учун, Олий ўқув юртига, топшириш учун, касаба уюшмасига, берилди, Кўқон шаҳридаги 18-ўрта мактаб, тақдим этиш учун, маъмуриятга, уй жойлардан фойдаланиш бўлимига, 316-болалар боқчасига, ҳарбий комиссариатга, туман таъминоти бошқармасига.

63-топшириқ. Яқин қариндошларингизнинг иш жойлари ҳақида ўз туманингиздаги бирор юқори идора томонига маълумотномалар намунасини тайёрланг.

64-топшириқ. Ҳз гуруҳдошларингиздан 3 тасининг яшаш жойлари тўқрисида маълумотнома матнларини тузинг.

65-топшириқ. Матнни ўқинг ва мазмунини изоҳланг. Матннинг қандай мақсадда ёзилганини аниқланг.

«Ёш хонимизга ва падари орусии шаҳаншоҳ Мусулмонқули баҳодир ҳузурларига. Ёш шоҳимизнинг бахт ва толелари руҳсиз танларимизга қайта бошдан руҳ, маънос кўнгиларимизга қайтиб чиқмаслик умид бақийшлади. Фақир қуллари, бундан тўрт кунлар илгари Тошкентдан сипоҳлар билан умидсиз қайтишга мажбур бўлиб, ул тўқрида ҳузурларига хабар ҳам юборган эдим. Шу ҳолда биз сипоҳлар билан Кировчи яқинига етган ҳам эдик, орқамиздан бир чопар етиб, Тошкентда Азизбекка қарши исён бошланганини, бизни кўмак

учун Юсуфбек хожининг Тошкентга чақирилганлигини сўзлаб, унинг исмидан бир мактуб берди. Мен дарҳол сипоҳларни Тошкент қайтишга буюрдим-да, хабар олганнинг иккинчи куни Тошкентга етдим. Биз Тошкентга кирганда Юсуфбек хожи бошлиқ оломон Азизбекни ўрда ичига қамаб ётар эканлар. Оломон, айниқса Юсуфбек хожи бизни жуда яхши қаршиладилар...

Мен Юсуфбек хожининг бунчалик катта хизмати эвазига хон ҳазратларидан улуқ бир мартаба олиб беришга ваъда берган эдим. У бунга қарши узр айтиб, Тошкентга инсофли бир бек белгиланса, меним учун кифоя, деди. Унинг хон жанобидан кутган бир марҳамати бор экан: шу яқинда савдо билан Марқилонда юрган ёлқиз ўқлини номаълум бир сабаб билан қотаббой қушбегининг қамаганлигини эшитибдир. Унинг бу хизматини бирор мукофотга арзигулик кўрсалар, ўша қамокда бўлган ўқлини озод этмак учун хон ҳазратларининг қилатурқон иноятлари ҳар бир нарсадан ҳам унга азизроқ бир мукофот бўлур...

(А.Ҳодирӣ, «Отган кунлар» дан)

Билиб олинг:

Билдириш. (билдиришнома) муайян идора, унинг раҳбарига бирор воқеа-ходиса ёки хизмат фаолиятига тегишли масалалар юзасидан ахборот бериш мақсадида тақдим этиладиган ҳужжатдир.

Билдиришномаларни тайёрлашда фақат бирор воқеа, ҳолат тўқрисида хабар бериш билан чекланиш етарли эмас, уларнинг сабаблари таҳлил қилиниши, хулоса чиқарилиши, тақлифлар берилиши ҳам лозим.

Шунинг учун билдиришномаларда хулоса ва тақлифлар аниқ ва ишонарли ёзилиши талаб қилинади.

Бундай ҳужжатлар матни икки қисмдан иборат бўлиб, биринчисида ёзилишига сабаб бўлган воқеа, далиллар берилса, иккинчисида шунга оид хулоса ва аниқ тақлифлар баён қилинади. Агар баён қилинаётган маълумотлар аниқ сана ёки вақтга тегишли бўлса, бу сана ёки вақт матн олдидан кўрсатилиши лозим. Масалан: 2002 йил 1 октябрдаги ҳолатга кўра» каби.

48-машқ Нўқталар ўрнига тегишли қўшимчаларни қўйиб, сўз бирикмаларини дафтарингизга кўчириб олинг ва эслаб қолинг.

Масалан... ўрган... чиқдим, Сизнинг кўрсатма... биноан, ўз вақти... бажарилди, аҳвол... ҳақида, чора кўриш... сўрайман, кийинчилик... дуч келмоқда..., масала... ижобий ҳал этилиши... сўраймиз, зарур деб ҳисоблай..., қонун олдида жавоб бериш... сўрай..., ётоқхона... текшир..., қайта кўр... чиқ... тақозо этмоқда, шароит йўқ... сабабли, берилган вазифа... муддат... олдин бажардим.

66-топшириқ. А. Билдиришнома шаклини тўқри тўлдилинг.

Абу Али ибн Сино номидаги

Директор ўринбосари

Бухоро академик лицейи

Б.Муқимовга

2002.24.08

Кутубхона ўқув хонасининг

таъмирланиши ҳақида

Б И Л Д И Р И Ш Н О М А

Билдиришнома матни (ёзилиш сабаблари, хулоса, талаб ва таклифлар).

Илова : (зарур бўлса).

Кутубхона мудираси

(имзо)

С.Усмонова

Б. Саволларга жавоб беринг:

1. Билдиришнома қандай вараққа (босма бланка ёки оддий қоғоз) ёзилади?
2. Ҳандай билдиришномаларда матн сарлавҳаси қўйилади?
3. Ҳайси ҳолатларда билдиришномага иловалар берилиши мумкин?
4. Билдиришноманинг зарурий қисмларини айтинг.

49-машқ. Матнни ўқинг, унда нималар ҳақида берилганлигини изоҳланг, билдиришиномадан қандай фарқланишини тушунтиринг.

Ҳаммага маълумки, мавжуд «Ф» нави, айниқса, кейинги йилларда вилт билан жуда каттиқ зарарлана бошлади. Бу касаллик 1948-49 йиллардаёқ ёйилган эди. Бунинг сабаби: пахта майдонларига асосан бир турдаги нав экилиб, вилтнинг тез ёйилиши ва айтиш мумкинки, оммавий тус олишига қулай шароит яратиб берилди. Айниқса, Андижон ва Бухоро вилоятлари далаларида 1960 йилларда касаллик кенг тарқалди... Олимлар бунга жавобан вилтга қарши турли заҳарли дориларни ишлаб чиқдилар. Бу дорилар пахта майдонларига ҳаводан, ердан туриб сепиляпти. Лекин барибир кутилган натижа чиқмаяпти.

Барча янги навларга «Ф» Қўзасига ўхшаш фақат маданий уруқларгина асос бўлди. Бир қарашда бу тўқри ҳам, ахир селекционер ўсимликдаги фойдали хусусиятни игна билан қудук қазигандай мисқолаб, пардозлаб, авлоддан-авлодга ўтказиб боради. Шу сабабли ҳам янги нав яратишда асосан маданий навлар пойдевор бўлади. Академик Муҳиддин Жабборовичнинг маълумотларига кўра Избоскандаги тажриба участкасида ўн бир йил мобайнида вилтга қарши 250 дан ортиқ янги нав синаб кўрилган; ўйждувон, Андижон, Ёўқон ва Чимбой участкаларида эса – 150 дан ортиқ нав текширилган. Бу навларнинг айримларигина вилтга бир оз чидамли бўлиб чиққан. Фикримизча, бунинг сабаби: ўша оналик ва оталик сифатида ишлатилган уруқларнинг фақат бир-иккита маданий нав доирасида чекланганлигидир. Уларнинг ҳаммасида сўзсиз «Ф» нави иштирок этган. Натижада географик ва генетик жиҳатдан бир-бирига жуда ўхшаш навлар ўзаро чатиштирилганда олинган натижа ҳам деярли бир хил, яъни топилган янги нав вилтга чидамсиз бўлиб чиқаверган. Демак, «Ф» навида касалликнинг туқилиши ёки ёйилишининг олдини оладиган ҳимоя кучи сусайиб кетган. биз мана шу тажриба натижаларидан сабоқ олиб ҳамда селекция назариясининг бошқа муҳим йўлларига таяниб туриб, ўзимиздаги маданий навни ёввойи *texisanum* навига чатиштириш йўлини танладик.

(*Қ.Умарбеков, «Гирдоб» дан).*

50-машқ. Ёуйидаги сўз ва қолиплаган бирикмалар иштирокида гаплар тузинг.

Педагогик кенгаш қарори билан, жорий йилда, йиллик ҳисобот, хизмат сафари, давомат ва ўзлаштириш, гуруҳ йиқилишида, ишлаб чиқариш амалиёти, раҳбарлик қилмоқ, ҳисобот даврида, иш режаси, 2002 йилнинг ...дан...гача, қарорга мувофиқ, малака ошириш, топширик,

тажриба орттирмоқ, бажарилмай қолмоқ, етарли шарт-шароит бўлмагани учун, жамоат ишларида, маданий-маърифий ишлар бўйича.

Эслаб қолинг:

Ҳисобот хизмат фаолияти юзасидан муайян иш, вазифа ёки топшириқларнинг бажарилиши ҳақида маълумот берувчи ҳужжат саналади.

Ҳисобот шакл ва мазмунига кўра билдиришномага ўхшаш бўлса-да, бунда қандай ишлар режалаштирилгани, уларнинг бажарилиш даражаси, бу йўлдаги камчиликлар ва уларни бартараф этишга оид таклифлар кенгроқ берилади.

Иш юритишда режалаштирилган ишлар, хизмат сафари якуни юзасидан ҳисоботлар ёзиш кенг тарқалган. Ҳисобот матни I шахс номидан ёзилади ва ҳисобот берувчи томонидан имзоланади.

51-машқ. Ҳисобот матнидаги нуқталар ўрнини тегшили сўз ва қўшимчалар билан тўлдириб, матни дафтарингизга кўчиринг.

Сизнинг топшириқ... биноан 10-15 сентябрь кунлари Бухоро шаҳрида хизмат сафари... бўлдим. Бундан мақсад вилоят газлаштириш идораси... хўжалик... хусусий хонадонларга газ ўтказ... .. эллик километр (диаметр 30 мм) труба етказиб бериш . . . шартнома тузиш эди.

Шартнома тузилди. Унга . . . трубалар шу йил... 20 ноябрига... хўжалигимизга келтирилади.

Илова: 2002 йил 15 сентябрда тузил . . . шартнома нусха

67-топшириқ. Гуруҳ раҳбарингиз номига мутахассислигингиз бўйича амалиёт натижалари тўқриқсида ҳисобот ёзинг.

68-топшириқ. Ёуидаги матни ўқинг, унинг мазмуний тузилиши ҳисобот матнидан қандай фарқланишини изоҳлаб беринг.

Лицей директорининг буйруқига биноан қасаба уюшмаси кўмитаси раиси З.Давронов, бош ҳисобчи О.Комилов, тафтиш комиссияси аъзолари Р.Расулов, О. Юнусовлардан иборат комиссия томонидан тузилди.

Комиссия лицей касаба уюшмаси ҳисобида турувчи талабалар ётоқхонасидаги барча спорт анжомларининг аҳволи ва сифатини ўрганиб чиқди ва қуйидаги спорт анжомларини ишлатиш учун яроқсиз деб топди:

1. Волейбол тўри, 1 та, баҳоси 3.000 сўм.
2. Волейбол тўпи, 2 та (1 тасининг нархи 1.400 сўм), умумий баҳоси 2.800 сўм .
3. Шаҳмат (тахтаси билан), 2 та (1 тасининг нархи 1.600 сўм), умумий баҳоси 3.200 сўм.
4. Футбол тўпи, 1 та, баҳоси 2.500 сўм.

Комиссия юқорида кўрсатилган ва умумий баҳоси 11.500 (ўн бир минг беш юз) сўм бўлган спорт анжомларини ҳисобдан чиқариш зарур деб ҳисоблайди.

Билиб олинг:

Далолатнома муассаса ёки алоҳида шахслар фаолиятига тегишли ҳаракат-ҳолат, воқеа, вазиятни тасдиқлаш, унга гувоҳлик бериш мақсадида иккитадан ортиқ кишилар томонидан тузилади.

Мавжуд ҳолат, воқеани ҳаққоний акс эттириш мақсадида далолатномалар бир неча шахсдан иборат комиссия, айрим ҳолларда махсус ваколатли яқка шахс томонидан имзоланади.

Далолатномалар, асосан, молия-хўжалик ишларини ҳисобга олиш, тафтиш ўтказиш, бахтсиз ҳодисаларни баҳолаш, турли текширувлар ўтказилганда тузилади.

Далолатнома матнининг сарлавҳаси «... ҳақида» шаклида ёки бош келишиқда («...-иш аҳволи») ёзилади. Асосий матн эса кириш ва тасдиқ (қайд) қисмларидан иборат бўлиши лозим.

Кириш қисмда ҳужжат тузилишига асос бўлган ҳолат кўрсатилади, комиссия таркиби тўлиқ ёзилади. Тасдиқ қисмида комиссия томонидан амалга оширилган ишлар қайд этилади, аниқланган ҳолатлар юзасидан таклиф ва хулосалар берилади. Матн сўнгида далолатноманинг неча нусхада (одатда уч нусха) тайёрлангани кўрсатилиши лозим.

52-машқ. Ёуйидаги сўз бирикмаларидаги нуқталар ўрнига тегишли қўшимчаларни қўйинг ва дафтарингизга қўчириб олинг.

Иш... топшириш ҳақида, буйруқ... асосан, иш ҳақи... ушла... қалин..., жавобгарлик... тортилсин, уч нусха...туз..., қуйида... аниқла ... , комиссия аъзо... томони..., янги тайинла... ходим, иштирок... тузилди, тафтиш утказ..., иш... қабул кил ... олдим, ҳисоб... чиқар..., йўқлама дафтар... текшир..., нарсалар рўйхат ... илова қил..., етишмас... аниқлан..., ҳужжатлар... сақлан. . . аҳволи, тафтиш қилин. . . ҳақида, касса... топшир... таклиф эт...ди.

69-топшириқ. Ёқув хонасидаги дарслик, қўлланма каби адабиётлар ҳамда ўқитишининг техник воситалари аҳволини текшириши бўйича гуруҳ тузинг ва бунинг натижаларини ёзган далолатномангизда акс эттиринг.

